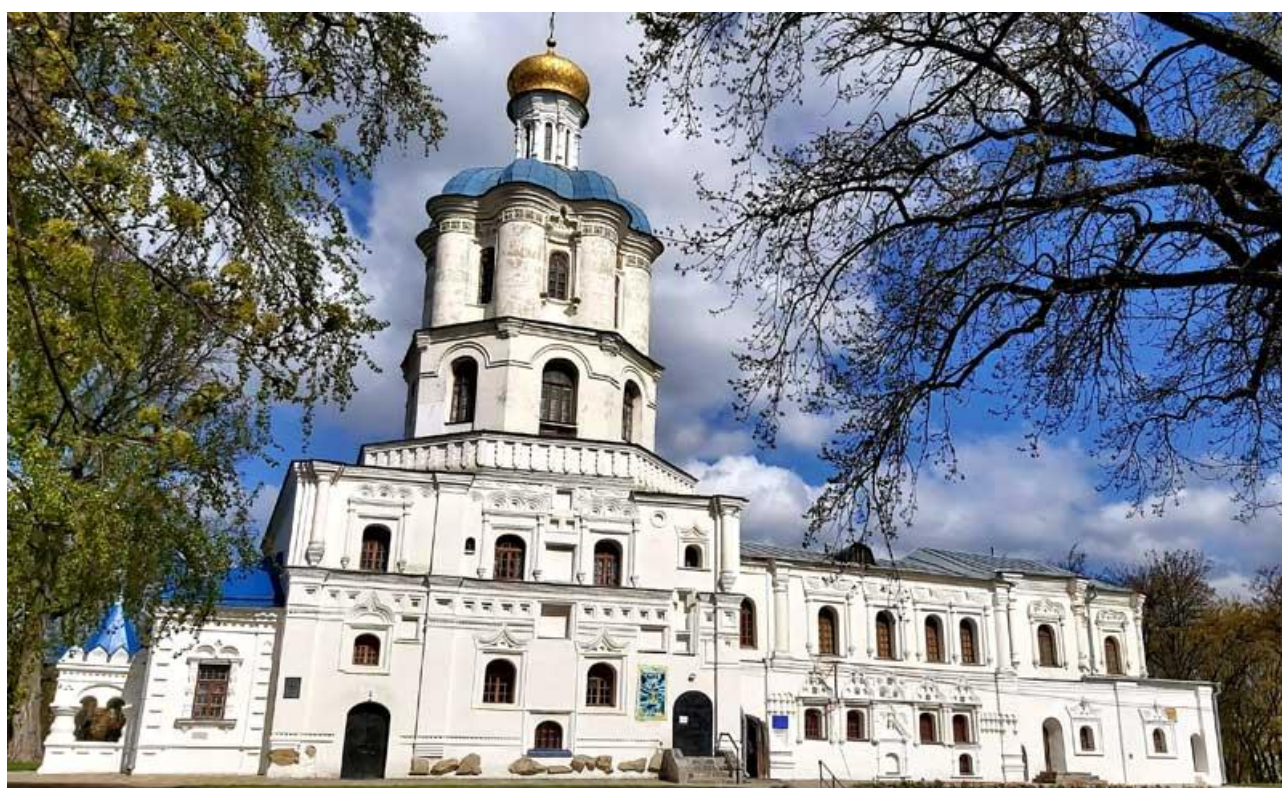

А. В. Царенок

ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК

УДК 111.852:94(072)

Ц – 18

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор, завкафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка **Ячменіхін К. М.;**

доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології Волинського національного університету імені Лесі Українки **Головей В. Ю.;**

доктор філософських наук, професор, професор кафедри економіки та соціальних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби **Доній Н. Є.**

Відповідальний редактор:

Каранда М.В., канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Царенок А. В.

Ц – 18 **Естетика історії:** Навчально-методичний посібник. Чернігів : НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2023. 104 с.

УДК 111.852:94(072)

Навчально-методичний посібник містить інформацію та низку рекомендацій, що мають допомогти студентам закладів вищої освіти опанувати матеріал спецкурсу «Естетика історії», зокрема, успішно готуватися до практичних занять, виконувати самостійну роботу та індивідуальні науково-дослідницькі завдання. До посібнику увійшли списки рекомендованої літератури, фрагменти окремих першоджерел, контрольні запитання, дискусійні питання, тестові завдання. Для студентів, викладачів, фахівців у царинах філософії, культурології, історії та всіх, хто цікавиться історією людства та її філософським осмисленням.

*Рекомендовано до друку дченою радою
філологічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(протокол №8 від 27 квітня 2023 року)*

© Царенок А. В., 2023

ЗМІСТ

<i>Передмова</i> _____	5
<i>План спецкурсу «Естетика історії»</i> _____	10
<i>Практичні заняття, самостійна робота та індивідуальні завдання</i> _____	12
<i>Практичне заняття № 1.</i>	
<i>Тема № 1. «Естетика та історична наука»</i> _____	12
<i>Самостійна робота до теми № 1</i> _____	17
<i>Індивідуальні завдання до теми № 1</i> _____	17
<i>Практичні заняття № 2–3.</i>	
<i>Тема № 2. «Художня інтерпретація історії людства»</i> _____	18
<i>Самостійна робота до теми № 2</i> _____	25
<i>Індивідуальні завдання до теми № 2</i> _____	26
<i>Практичні заняття № 4–5.</i>	
<i>Тема № 3. «Естетичні категорії та історичний процес»</i> _____	26
<i>Самостійна робота до теми № 3</i> _____	31
<i>Індивідуальні завдання до теми № 3</i> _____	32
<i>Структура програми спецкурсу «Естетика історії»</i> _____	34
<i>Тематичний план навчальної дисципліни</i> _____	35
<i>Розподіл балів, що присвоюються студентам</i> _____	36
<i>Загальні критерії оцінювання знань, навичок та умінь студентів</i> _____	37

<i>Питання до підсумкової контрольної роботи з естетики історії</i>	40
<i>Питання до екзамену з естетики історії</i>	46
<i>Словник термінів із естетики історії</i>	49
Фрагменти окремих першоджерел	66
<i>Аристотель. «Поетика»</i>	66
<i>Арсеній Гулига. «Естетика історії»</i>	67
<i>Алан Манслоу. «Естетика історії»</i>	69
<i>Константин Ісупов. «Естетика історії»</i>	71
<i>Арнольд Дж. Тойнбі. «Дослідження історії»</i>	72
<i>Володимир Личковах</i>	
<i>«Етос культури та її постмодерний горизонт»</i>	78
<i>Андрій Царенок. «Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів»</i>	79
<i>Джерела інформації для вивчення спецкурсу</i>	86
<i>Інтернет-ресурси</i>	96

ПЕРЕДМОВА

Навчальний спецкурс «Естетика історії» розроблений для підготовки студентів спеціальності 033 Філософія, які навчаються в класичному університеті за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки *бакалавра*. Спецкурс побудований згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у закладах вищої освіти та узгоджений з примірною структурою змісту навчального курсу, рекомендованою Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Спецкурс планується на один семестр і передбачає 12 годин лекційних, 10 годин практичних занять та 38 годин самостійної роботи. Формою підсумкового контролю якості знань, навичок, вмінь студентів є *іспит*.

Зміст спецкурсу розподілено між трьома змістовними модулями, які виокремлено на основі авторської концепції структури естетики історії як галузі філософії історії. До *першого* змістовного модулю відноситься матеріал тем, в яких студент знайомиться з основами філософсько-естетичного підходу до вивчення історії, з історією розвитку власне естетики історії, її понятійно-категоріальним апаратом, структурою, функціями та зв'язками з іншими науками.

У межах *другого* модуля розкривається специфіка філософсько-естетичної інтерпретації творення та сприйняття історичної оповіді (наративу) – наукової, науково-популярної та художньої. Звертається увага на співвідношення «логосу» та «естезису», «науковості» та «художності» в описі та аналізі історичних подій.

Третій змістовний модуль має допомогти майбутнім філософам збагнути сутність інтерпретації власне історичного процесу з позицій філософсько-естетичного дискурсу, що супроводжується посиленою увагою до чуттєвої, емоційної та імагінативної активності людини як суб'єкта історії, співставленням творення історії та художньою творчістю, постановкою питання про можливість естетико-історичного прогнозування.

Низка тем, питань та матеріалів з самостійної та індивідуальної роботи дає можливість кожному студенту поглибити

свої знання з естетики історії та обрати цікаві для себе теми, проблеми, дискусійні питання, а викладачу спецкурсу планувати свою роботу відповідно до рівня підготовки окремого студента, його власних наукових інтересів тощо.

Вивчення навчального спецкурсу «Естетика історії» не тільки збагатить ерудицію студентів, удосконалить їхнє вміння послуговуватися спеціальною термінологією у власних розмислах та студіях: воно посилить їхнє прагнення та навик шукати важливі принципи історичного процесу. До того ж майбутні філософи повинні мати вірні уявлення про розвиток історичного наративу – наукового, науково-популярного та художнього, про співвідношення «науковості» та «художності» в конкретних історичних творах.

Відповідно, *метою* спецкурсу виступатиме загальне розкриття змісту естетики історії як галузі філософських (історіософських) знань.

До числа *основних завдань* спецкурсу слід віднести:

- з'ясування сутності естетики історії, ознайомлення з її базовими поняттями, аналіз її структури, призначення та зв'язку з іншими науками, а також здійснення стислого екскурсу до історії естетики історії;

- характеристика процесу створення наукової, науково-популярної та художньої історичної оповіді (наративу) з позицій естетики;

- ознайомлення з дією чинників історичного процесу, що постають предметами естетики як галузі філософських знань (чуттєво-емоційна активність людини, її образна уява, реальність, яка дана людині у відчуттях тощо).

Доволі складний, комплексний характер навчальної дисципліни «Естетика історії» висуває певні вимоги до її розміщення у освітньо-професійних програмах. Цілком зрозуміло, що студенти, які починають вивчення цього спецкурсу, вже мають володіти більш-менш ґрунтовними знаннями з відповідних філософських дисциплін, мати хоча б загальне уявлення про культурне життя людства та історичний процес у цілому. Відповідно, дуже бажаним освітнім підґрунтям для вивчення майбутніми філософами спецкурсу з естетики історії мусить стати попереднє (або хоча б синхронне) вивчення таких курсів, як:

- «Філософія історії»;
- «Естетика»;
- «Історія України»;
- «Всесвітня історія»;
- «Історія вітчизняної та зарубіжної культури»;
- «Історія української літератури»;
- «Історія зарубіжної літератури».

Вивчення комплексного спецкурсу «Естетика історії» допоможе студентам краще усвідомити сутність феномену міжпредметних зв'язків, а також не тільки «освіжити» в пам'яті здобуті знання з інших філософських, культурологічних та історичних дисциплін, але й більш-менш активно послуговуватися цими знаннями в «нестандартних» пізнавальних ситуаціях, що сприятиме глибшому їх засвоєнню та й узагалі професійному зростанню майбутніх філософів як інтелектуальної еліти суспільства.

Після вивчення спецкурсу бакалавр має оволодіти наступними *компетентностями*.

Інтегральна компетентність

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі філософії та гуманітаристики або у процесі навчання, що передбачає застосування філософських теорій та методів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності

- здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу;
- здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність бути критичним і самокритичним;
- здатність проведення досліджень на відповідному рівні;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- здатність спілкуватися іноземною мовою;
- здатність до міжособистісної взаємодії, здатність працювати в команді;
- здатність діяти на підставі етичних міркувань (мотивів);

- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

- усвідомлення сенсу філософії, її дисциплінарного розмаїття та місця в системі культури;
- здатність виокремлювати специфіку філософського знання та змістові відмінності філософії від інших форм мислення;
- здатність використовувати в професійній діяльності знання про розвиток основних філософських ідей, учень та напрямків;
- усвідомлення особливостей і місця вітчизняної інтелектуально-філософської традиції у світовій;
- здатність аналізувати сучасні філософські проблеми та вчення;
- здатність викладати міркування послідовно, логічно, систематично та аргументовано;
- здатність аналізувати міркування та робити ґрунтовні смислові узагальнення, висновки;
- здатність оперувати філософською термінологією для розв'язання професійних завдань;
- здатність застосовувати в професійній діяльності філософські методи і підходи;
- здатність аналізувати та коментувати літературу з філософської, соціокультурної та загальнонаукової проблематики;
- здатність застосовувати в професійній діяльності знання про засади, розвиток і сучасний стан наукового та гуманітарного знання;
- здатність дотримуватися в професійній діяльності норм інтелектуальної доброчесності;
- здатність брати участь у наукових та прикладних дослідженнях у галузі філософії.

Компетентності, визначені закладом вищої освіти:

Знання категорій, інструментарію філософського дослідження, феномену культури, специфіки різноманітних форм існування культури як історико-філософського процесу, знання щодо культурного буття людини, головних напрямів соціально-філософської думки, філософських теорій суспільного розвитку.

ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ СПЕЦКУРСУ «ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»

Бакалавр повинен знати:

- основи філософії історії (історіософії) взагалі, її функції та структуру;
- різні естетичні погляди, основи естетики взагалі та теоретичне обґрунтування можливості її синтезу з історіософією;
- сутність естетики історії як складової філософсько-історичного дискурсу, її історію, базові поняття, структурні частини, функції та зв'язки з іншими науками;
- істотні риси наукового, науково-популярного та художнього різновидів історичного наративу, їх взаємозв'язки та взаємопроникнення;
- специфіку філософсько-естетичного підходу до осмислення історичного процесу.

Бакалавр повинен уміти:

- шукати та теоретично розробляти нові й оригінальні та водночас виважені, належно обґрунтовані, науково адекватні й ефективні методологічні підходи до осмислення певної царини дійсності, зокрема, дійсності історичної;
- успішно синтезувати різні галузі знань із метою оптимізації історичних досліджень;
- послуговуватися методом поміркованого критичного раціоналізму, тобто логічно мислити, вдаватися до процедур аналізу та синтезу, дедукції та індукції, при цьому пам'ятаючи про обмеженість людського чуттєво-пізнавального потенціалу;
- застосовувати філософсько-естетичний підхід, вивчаючи історію людства, а також удосконалювати відповідну методологію;
- працювати з першоджерелами з історії, історичними студіями (монографіями, статтями, дисертаціями тощо), художніми творами на історичну тематику;
- характеризувати, співставляти та протиставляти різні історичні факти;
- виділяти певні принципи історичного процесу;
- висловлювати й обґрунтовувати власне бачення питання, яке обговорюється;

- створювати власні наукові та науково-популярні студії (доповіді, тези виступів, есеї та ін.);
- виступати в якості художнього критика;
- виголошувати промови на наукових семінарах та наукових конференціях;
- брати участь у наукових дискусіях, присвячених філософським та історичним питанням, виявляти розсудливу повагу до позицій опонентів, дотримуватися етичних норм та норм етикету під час наукових диспутів;
- готувати відеопрезентації з естетики історії, використовуючи як наукові та науково-популярні, так і художні матеріали;
- критикувати та вірно розуміти відомі пам'ятки світового та вітчизняного історичного мистецтва, цінуючи найкращі зразки чи їхні елементи;
- з повагою ставитися до гідних віх української історії, уникаючи зайвої романтизації історичного процесу, виховувати в собі та в інших щирі патріотичні почуття.

ПЛАН СПЕЦКУРСУ «ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»

Змістовний модуль I.

Естетика історії як галузь філософських знань

Філософія та історія. Структурні компоненти історіософії. Естетика історії як складова історіософського дискурсу.

Феномен естетики: проблема визначення предмету дослідження. Необхідність філософського осмислення чуттєвого світу, людської чуттєвості, емоційної сфери та уяви.

«Передестетика» Г. В. Ляйбніца та «Естетика» А. Г. Баумгартена. Запровадження поняття «естетика» до наукового вжитку. Гносеологічний статус естетики. Естетика та логіка. «Нижча гносеологія» або «наука про досконале у світі явищ, про досконалість чуттєвого пізнання й удосконалення смаку».

Варіанти визначень терміну «естетика». Наука про естетичне осягнення дійсності. Філософія прекрасного. Філософія мистецтва. «Наука про вираження» (О. Лосєв, Б. Кроче). «Наука про цілісність та досконалість буття» (В. Бичков).

Естетика початку ХХІ століття: «назад до Баумгартена» чи «вперед від Баумгартена»?

Естетика історії як різновид філософського осмислення історичних студій та історичного процесу.

Розвиток філософсько-естетичного підходу в дослідженні історії. Використання поняття «естетика історії». Наукові студії Адольфа Діроффа, Арсенія Гулиги, Леоніда Столовича, Константина Ісупова, Артема Верле, Павла Симашенкова, Йорна Рюзена, Кевіна М. Модестіно, Алана Манслоу та інших дослідників.

Понятійно-категоріальний апарат естетики історії (поняття «естетичне», «чуття», «відчуття», «почуття», «переживання», «емоція», «уява», «образ», «художня творчість», «мімезис», «прекрасне», «потворне», «піднесене», «героїчне» тощо).

Функції естетики історії: світоглядна, пізнавально-методична та прогностична.

Зв'язок естетики історії з іншими науками. Естетика історії та психоісторія.

Структура естетики історії. Теоретичні основи та історія естетики історії. Філософсько-естетичне осмислення історичного дослідження. Філософсько-естетичне дослідження історії людства.

Змістовний модуль II.

Творення та сприйняття історичного наративу

Оповідь про минуле. Науковий, науково-популярний та художній різновиди історичного наративу. Співвідношення «логосу» та «естезису», «науковості» та «художності» в описі та аналізі історичних подій.

Історія як наука: сутність та призначення. Чуттєвий досвід та історичні студії. Пошук історичних фактів (вивчення архівів, археологічні розкопки, етнографічні експедиції тощо). Емоційна активність історика. Людські почуття та історична істина. Феномен емпатії. Інтерпретація історичних фактів. Уява як чинник розвитку історичної науки.

Популяризація історичних знань. Науково-популярні праці з історії. Мова історичних досліджень. Естетичне осмислення музейної експозиції.

Художня інтерпретація історичного процесу. Історичний процес та фольклор. Історична художня література (історичні епос, лірика, драма). Історичні сенси у витворах образотворчого мистецтва. Архітектура як «учасник» історії та «оповідач». Музичне «занурення» в історичну атмосферу. Інсценізація історичних творів. Кіномистецтво та дослідження історії. Проблема сприйняття художньо-історичних творів. Історична правда та художня правда.

Історик та митець: опоненти чи співробітники?

Змістовний модуль III.

Сприйняття та творення історичного процесу

Людина та суспільство як суб'єкти історії. Логіка та естетика учасників історичного процесу. Раціональний чинник історії. Сукупність естетичних чинників історії.

Чуттєва активність та історичні події. Рецепція соціальної дійсності. Чуттєві враження особистості як чинник її світо-розуміння та світоставлення. Суспільна чуттєвість та суспільна думка.

Емоційна реакція на історичний процес. Індивідуальна та колективна емоційність. Переживання краси та потворності історичних подій. Піднесене, героїчне та нице в історії людства. Почуття жаху, суму та веселощів в учасників історії. Категорія «драматичне» та історичний процес. Використання понять «типове», «справжнє» та «фантастичне» в історичних студіях: доцільність, можливість, результативність.

Людське відчуття плину часу. Проблема уповільнення та пришвидшення історичного процесу. Феномен футуристичного шоку.

Людська уява та історичні реалії. Образ суспільно-резонансної події. Образ історичного діяча. Імагінативний чинник історії.

Історична творчість та художня творчість. Ідеї та почуття суб'єктів історії. Уява, плани, мрії та мрійництво. Творець історичної реальності та митець. Мімезис та історія. Катарсис та історія. Добра та зла геніальність.

Сюжет художнього твору та історичні події: закономірності розвитку. Естетико-історичне прогнозування: проблеми, досягнення, перспективи.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1 (2 години)

ТЕМА 1. ЕСТЕТИКА ТА ІСТОРИЧНА НАУКА

Мета:

- зрозуміти сутність історичної науки, її структуру та завдання;
- з'ясувати можливість використання здобутків філософсько-естетичного дискурсу в процесі вивчення минулого людства;
- виявити специфічні риси естетики історії як галузі філософії історії;
- вдосконалити навички опрацювання філософських текстів;
- розвинути вміння формулювати проблемні питання, брати участь у наукових дискусіях на естетико-історичні теми, правильно висловлювати власні аргументовані судження, дотримуватися етикету наукового спілкування.

План

1. Історія як гуманітарна / соціальна наука. Допоміжні історичні дисципліни.
2. Естетика в контексті філософії. Варіативність визначення предмету філософсько-естетичних пошуків.
3. Естетичний компонент історіософії: доцільність, специфіка, функції.
4. Історія розвитку естетики історії, його перспективи.

Основні поняття: гуманітарні науки, соціальні науки, історія, допоміжні історичні дисципліни, археологія, джерелознавство, геральдика, сфрагістика, нумізмати́ка, боністика, хронологія, палеографія, філософія історії (історіософія), естетика, естетика історії, історія естетики історії.

Основна література

Навчальна література

Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник. Київ: Тов-во «Знання», 2000. 723 с.

Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки: навч. посібник: Курс лекцій. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1995. 168 с.

Введенський А. О., Дядиченко В. А., Стрельський В. І. Допоміжні історичні дисципліни: Навч. посібник. Київ: Рад. школа, 1963. 208 с.

Естетика: навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.

Естетика: підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.

Етика. Естетика: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 429 с.

Етика та естетика: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. Л. Петрушенко. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 304 с.

Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів: Магнолія – 2006, 2009. 353 с.

Спеціальні історичні дисципліни / [автор-укладач Г. М. Маринченко. Миколаїв: МНУ, 2018. 160 с.

Эстетика: Словарь / общ. ред. А. А. Беляева и др. Москва: Политиздат, 1989. 447 с.

Література

Баумгартен А. Г. Эстетика. *История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т.* Москва: Издательство Академии художеств СССР, 1964. Т. 2. 452–465.

Бондаревська І. А. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII–XVIII ст.: Монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 308 с.

Гулыга А. В. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. 128 с.

Пасічник І. До проблеми естетики Александра Баумгартена. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. №4. С. 57–67.

Munslow A. *The Aesthetics of History*. Routledge, 2022. 204 p.

Simashenkov P. *Aesthetics of history: the example of Russia. Modern European Researches*. 2019. № 3. P. 47–55. [in English and in Russian].

Додаткова література

Вахрушев В. С. Об истории с эстетической точки зрения. *Российский исторический журнал*. 1990. №1. С. 11–16.

Верле А. В. Эстетические ритмы истории: Дис. ... к. филос. н.: 09.00.04 – Эстетика. Санкт-Петербург, 2005. 216 с.

Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. Москва: Искусство, 1981. 423 с.

Исупов К. Г. Русская эстетика истории. Санкт-Петербург: Изд-во Высших гуманитарных курсов, 1992. 155 с.

Канарський А. С. Діалектика естетичного процесу (діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання). Київ, 2008. 380 с.

Личковах В. А. Некласична естетика в культурному просторі ХХ – початку ХХІ століть : Монографія. Київ: НАКККіМ, 2011. 224 с. (підрозділ 1.1. Етос культури та її постмодерний горизонт, с. 8–14).

Розанов В. В. Эстетическое понимание истории. *Русский вестник*. 1892. №1. С. 156–188; №2. С. 7–35; №3. С. 281–327.

Столович Л. Эстетика и история. *Вопросы литературы*. 1975. №4. С. 270– 275.

Чернець В. Г. Проблеми співвідношення філософії та естетики. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2005. Вип. XIV. С. 3–11.

Dyroff A. Betrachtungen über Geschichte. Köln, 1925. 144 s.

Rüsen J. Rhetoric and Aesthetics of History: Leopold von Ranke. *History and Theory*. 1990. Volume 29. No. 2. S. 190–204.

Електронний ресурс

Бондаревська І. А. Естетика. Енциклопедія сучасної України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18028

Гульга А. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. https://www.phantastike.com/philosophy/estetika_istorii/djvu/view/

Исупов К. Эстетика истории. <http://russculture.ru/2020/12/28/estetika-istorii/>

Спеціальні історичні дисципліни / [автор-укладач Г. М. Маринченко. Миколаїв: МНУ, 2018. 160 с. http://history.mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Спеціальні-історичні-дисципліни.-Навчальний-посібник_Маринченко-Г.М..pdf

Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука та ін. Київ: Абрис, 2002. 750 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychny_i_slovyk.pdf

Modestino, Kevin M. (2014) «No More Shall Be a Dull Book»: The Aesthetics of History in Antebellum America. <https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/handle/10161/8747>

Rüsen, J. (2013) *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*. Köln: Böhlau. <https://ru.scribd.com/document/446387468/Rusen-2013-Historik-Theorie-der-Geschichtswissenschaft-pdf#>

Simashenkov, P. (2019) Aesthetics of history: the example of Russia. *Modern European Researches*, № 3, 47–55. https://www.researchgate.net/publication/335569570_Aesthetics_of_History_the_example_of_Russia

Питання для самоконтролю

1. Як саме визначають предмет історичної науки та допоміжних історичних дисциплін?

2. Які сенси вкладають у термін «естетика» А. Г. Баумгартен, І. Кант, Б. Кроче, Л. Левчук, О. Лосєв, В. Личковах, В. Бичков та інші дослідники?

3. Які структурні компоненти можна виділити в межах філософії історії (історіософії)?

4. Як теоретично обґрунтовується доречність включення до структури історіософії такої специфічної науки, як естетика історії?

5. В чому полягає сутність естетики історії як філософської науки?

6. Які функції покликана виконувати естетика історії?

7. Які саме складові частини естетико-історичного дискурсу Вам відомі?

8. Чи можна говорити про теоретичну розробку важливих проблем естетики історії до ХХ століття?

9. Хто з мислителів ХХ – початку ХХІ століття у своїх працях використовує термін «естетика історії» та розробляє відповідний підхід до осмислення історичного нарративу та історичної дійсності?

10. В чому полягають заслуги в розвитку естетико-історичного дискурсу А. Гулиги?

11. Як саме естетика історії може допомогти власне історичній науці та конкретним допоміжним історичним дисциплінам (сфрагістиці, геральдиці, нумізматиці тощо)?

Темати для дискусії

1. Якою є кінцева мета історичної науки?

2. Чи можна вести мову про чітку фіксацію предмета філософсько-естетичних пошуків? Як доцільно визначити цей предмет у кінцевому підсумку?

3. Естетика історії та «лезо Оккама»: чи не створюємо ми нову сутність без підстав, виділяючи та розвиваючи естетико-історичну галузь філософських знань? (Під час пошуку відповіді на це дискусійне питання, студентську групу доречно поділити на дві частини / команди, які намагатимуться доводити протилежні думки; філософський диспут має завершитися традиційним підбиттям підсумків, оцінкою виступів та спільно узгодженим висновком щодо доречності існування естетики історії як філософської науки).

4. Чи можливі філософія історії та історична наука без естетичного виміру?

Темати рефератів та наукових доповідей

1. Естетичні погляди «батька історії» Геродота.

2. Філософсько-естетичні ідеї А. Г. Баумгартена в проекції на історичну науку та історичну дійсність.

3. Історія естетико-історичного підходу: загальний огляд.

4. Естетичні студії А. Гулиги.

5. А. Манслоу про дослідження історії.

6. Естетико-історичні ідеї кінця ХХ – початку ХХІ століття.

7. Естетика та археологія.

8. Естетичний вимір сфрагістики та геральдики.

9. Естетика та джерелознавство.

10. Нумізматика та боністика як предмети естетики.

11. Структура естетики історії.

12. Функціональний аналіз естетики історії.

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 1

Дослідницькі завдання для самостійної роботи

1. Ознайомившись із двома-трьома джерелами зі списку рекомендованої літератури (зокрема, з монографією А. Гулиги «Естетика історії»), самостійно виявити базові поняття естетики історії (не менше десяти понять).

2. Знайти/сформулювати самостійно стислі та точні дефініції цих понять.

3. Занести дефініції до власного словника з естетики історії. (Цей словник слід поповнювати визначеннями нових термінів, що будуть зустрічатися протягом вивчення спецкурсу. Викладач має перевірити словник кожного студента на останньому практичному занятті чи на екзаменаційній консультації).

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ №1

(виконуються студентом
в разі необхідності отримання додаткових балів)

1. Робота з джерелом та підготовка доповіді (можуть принести студенту до 15 балів):

а) самостійно опрацювати працю Аристотеля «Поетика» (Аристотель. Поетика / Пер. Б. Тена. <https://moreknig.org/starinnoe/starinnaya-literatura-prochee/250200-poetika.html>);

б) визначити, які саме ідеї античного мислителя можуть бути віднесені до естетико-історичних ідей з погляду сучасної естетики історії;

в) підготувати доповідь (тривалість 10–12 хвилин) про внесок Аристотеля в розвиток естетико-історичної думки (форма звітності – виступ перед студентською аудиторією та/або викладачем, відповіді на питання учасників обговорення виступу).

2. Підготовка відеопрезентації:

а) підготувати відеопрезентацію (тривалість – 7–10 хвилин), присвячену загальному огляду історії естетики історії (використати портретні зображення та світлини мислителів, які так чи так розвивали естетичний підхід до осягнення історичного процесу та історичного наративу, їхні відповідні думки, цитати з їхніх творів);

б) продемонструвати відеопрезентацію студентській аудиторії та/чи викладачу, супроводжуючи показ власним коментарем, та відповісти на можливі питання глядачів.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 2-3 (4 години)

ТЕМА 2. ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

■ Мета:

- збагнути специфіку художнього відтворення минулого та прогнозування майбутнього;
- ознайомитися з відомими прикладами художньої інтерпретації історичних подій у царинах просторових, часових та часово-просторових мистецтв;
- виділити принципи художнього відтворення подій минулого;
- застосувати власні досвід та знання (зокрема, знання з естетики), оцінюючи мистецькі твори на історичну тематику й, відповідно, виступити в ролі філософа-художнього критика;
- визначити роль художніх творів про події історії як історичних джерел.

■■■➔ План

1. Мистецтво та історичні студії: взаємодія та взаємопроникнення. Історична правда та художня правда.
2. Презентація та тлумачення минулого людства у фольклорі (міфи, казки, билини, думи, історичні пісні тощо).
3. Висвітлення історичних подій у художній літературі:
 - а) Історична проза. Феномен історичного роману. Жанри «фантастика» й «фентезі» та уявлення про історичний процес. Біографічна та агіографічна література;
 - б) історія та поезія;
 - в) події минулого у витворах драматичного мистецтва.
4. Скульптура та живопис як засоби художньо-творчого осягнення історії.
5. Витвори архітектури та історичний процес.
6. Музичне «відтворення» духу історичної епохи.
7. Події минулого людства на театральній сцені. Балетні вистави на історичні теми.
8. Кіномистецтво та дослідження історії.

Основні поняття: художня творчість, художня культура, художня інтерпретація, мистецтво, історичне мистецтво, художня правда, художня умовність, історична правда, фольклор, міф, легенда, казка, билина, дума, історична пісня, історична література, історичний роман, історична поема, історична драма, фантастика, фентезі, біографія, автобіографія, агіографія, життє, історичний живопис, портрет, батальний жанр, скульптура, архітектура, музика, хореографія, балет, театр, кіно, історичний фільм, історичний образ, художній образ, художня критика.

Основна література

Навчальна література

Безвершук Ж. О. Історія культури в термінах і назвах : Словник-довідник. Київ: Вища школа, 2003. 399 с.

Естетика : навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.

Естетика : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.

Етика. Естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 429 с.

Етика та естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. Л. Петрушенко. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 304 с.

Історія мистецтва: конспект лекцій / укладач С. І. Побожій. Суми: Сумський державний університет, 2021. 70 с.

Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

Лозовой В. О. Філософія. Логіка. Етика. Естетика: Підруч. для вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009. 574 с.

Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів: Магнолія – 2006, 2009. 353 с.

Сморж Л. О. Естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2009. 333 с.

Эстетика: Словарь / общ. ред. А. А. Беляева и др. Москва: Политиздат, 1989. 447 с.

Література

Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упорядники: Михед Т. В., Якубіна Ю. В. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 952 с.

Гомер. Іліада / Переклад зі старогрецької Б. Тена. Київ: Дніпро, 1978.

Гульга А. В. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. 128 с.

Даренський В. Ю. Художнє освоєння історії як функція мистецтва. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Збірник наукових статей*. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2000. С. 174–181.

Колесник О. С. Вступ до культурологічної інтерпретології. Курс лекцій: Навч.-метод. посібник. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 268 с. (лекція 3 «Художня інтерпретація наукових даних», С. 54–75.

Колесник О. С. Про міжкультурну сутність трансісторичного, цивілізаційного та трансцивілізаційного романів. *Трансформація освіти і культура: Матеріали Міжнародної науково-творчої конференції, Київ, 2–3 травня 2012*. Київ: НАКККіМ, 2012. С. 221–223.

Куліш П. О. Вибрані твори. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1969. 560 с.

Патерик Києво-Печерський / Упорядкування, адаптація українською мовою І. Жиленко. Київ : КМ Academia, 2001. 348 с.

Столович Л. Эстетика и история. *Вопросы литературы*. 1975. №4. С. 270– 275.

Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання: Монографія / пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.

Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 960 с.

Додаткова література

Вечерський В. В. Українська дерев'яна архітектура. Київ: Вид-во ТОВ «Балтія-Друк», 2013. 120 с.

Кузнецова Э. В. Исторический и батальный жанр: Беседы о рус. и сов. живописи. Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1982. 192 с.

Лукьянов Б. Г. В мире эстетики : Кн. для учащихся старших классов. Москва: Просвещение, 1983. 192 с.

Лутаєнко В. С. Естетика мислення. Естетичні аспекти наукового і художнього пізнання. Київ: Мистецтво, 1974. 248 с.

Мащенко С. Т. Апологія Пантелеймона Куліша : Монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 128 с.

Мащенко С. Т. Філософські обрії Олександра Довженка: Монографія. Чернігів, 2004. 124 с.

Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література : підручник для студентів ВНЗ. 2-ге вид. Київ: Либідь, 2004. 720 с.

Петрів О. В. Історія архітектури : підручник. Львів: Магнолія 2006, 2018. 272 с.

Словник античної міфології / Уклад. І. Козовик, О. Пономарів. Київ: Наукова думка 1989. 240 с.

Стародубцева Л. В. Архітектура постмодернізму: Історія. Теорія. Практика : посіб. для студентів архіт. спец. вищ. навч. закл. Київ: Спалах, 1998. 208 с.

Електронний ресурс

Аристотель. Поетика / Пер. Б. Тена. <https://moreknig.org/starinnoe/starinnaya-literatura-prochee/250200-poetika.html>

Бродский Б. Жизнь в веках. Занимательное искусствоведение. Москва: Советский художник, 1990. 256 с. https://imwerden.de/pdf/brodsky_boris_zhizn_v_vekakh_1990.pdf

Гончаров Г. М., Червона С. П. Етика та Естетика: Навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2021. 184 с. URL: <http://repo.khdafk.kh.ua/bitstream/123456789/1345/1/ЕТИКА%20та%20ЕСТЕТИКА%20Навчальний%20Посібник.pdf>

Гулыга А. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. https://www.phantastike.com/philosophy/estetika_istorii/djvu/view/

Естетика: навчальний посібник для педагогів / за ред. Т. І. Андрущенко. Київ: «МП Леся», 2014. 613 с. URL: <http://www.pnu-etestet.com.ua/wp-content/uploads/Posibnik.pdf>

Естетика : Навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с. URL: <https://studfile.net/preview/5186943/>

Історія мистецтва: конспект лекцій / укладач С. І. Побожій. Суми: Сумський державний університет, 2021. 70 с. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/85997/1/Pobozhiy_history_of_art.pdf;jsessionid=2F2E2F7EE06A82B4BB164ABA0376AA0A

Arendes, C., Samida S. (2022) Aesthetics and / as Public History: Entanglements. In: Public History Weekly, 10 (2022) 6. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-6/aesthetics-public-history/>

Питання для самоконтролю

1. Що таке мистецтво та які функції воно виконує?
2. В чому полягає сутність процесу художньої інтерпретації певних історичних подій?
3. Як естетики та мистецтвознавці визначають поняття «художня правда»?
4. Чи завжди художня правда суттєво збігається / не збігається з історичною правдою та що саме може спричинювати такий збіг / відсутність такого збігу?
5. Наскільки історично вірним є відображення важливих та приметних подій минулого в царині фольклору?
6. Як саме літератор (прозаїк, поет, драматург) може сприяти / перешкоджати дослідженню історії?
7. Які істотні риси типового історичного роману / історичної повісті / історичної поеми / історичної драми слід виділити філософу-естетику чи мистецтвознавцю?
8. Який саме зв'язок існує між літературними творами жанру «фентезі» та традиціями осмислення реального історичного процесу?
9. Чи можна адекватно передати смисл історичних подій / історичну атмосферу за допомогою художніх засобів таких просторових мистецтв, як скульптура, живопис та графіка?
10. Як саме витвори архітектури допомагають нашому осягненню історії?
11. Чи здатне музичне мистецтво сприяти / зашкодити дослідженню історії? Як саме?
12. В чому полягає складність інсценізації реальних історичних подій? Які процеси виступають посередниками між власне історією людства чи якогось народу та її відтворенням на сцені або в кіно? Які переваги / недоліки такої інсценізації Ви можете виділити?

Дослідницькі завдання

1. До семінару ознайомитися з одним художнім твором на історичну (чи на історико-прогностичну) тематику на власний вибір.
2. Послуговуючись знайденою інформацією про твір та власним досвідом і знаннями з естетики, здійснити художньо-критичний аналіз обраного твору (при цьому слід обов'язково

звернути увагу на його відповідність дійсним історичним подіям, можливість його використання в якості історичного джерела тощо).

3. Підготувати відеопрезентацію, присвячену аналізу обраного твору (у разі неможливості підготування відеопрезентації студентам дозволяється підготувати есе із відповідної теми).

4. Презентувати відеопрезентацію/есе (показ відеопрезентації супроводжується підготовленим власним художньо-критичним коментарем).

5. Відповісти на можливі питання з боку викладача та інших учасників семінару щодо відеопрезентації та коментаря (або есе); за необхідності – взяти участь у обговоренні дискусійних питань.

Рекомендовані художні джерела

1. «Іліада» Гомера.
2. «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Саву Чалого», «Дума про Самійло Кішку» та «Дума про Феська Ганжу Андибера».
3. «Плач Єремії» (із Старого Завіту).
4. «Пісня про Роланда».
5. Житіє святого Антонія Печерського (із «Патерика Києво-Печерського»).
6. «Слово о полку Ігоревім».
7. Вірш «Тарасова ніч» Т. Шевченка.
8. Поема «Гайдамаки» Т. Шевченка.
9. Повість «Чернігівка» М. Костомарова.
10. Історичний роман «Чорна рада» П. Куліша.
11. Історичний роман «Диво» П. Загребельного.
12. Повість Р. Л. Стівенсона «Чорна стріла».
13. Історичний роман В. Скотта «Айвенго».
14. Роман К. Чапека «Війна з саламандрами».
15. Роман-антиутопія Є. Замятіна «Ми».
16. Роман-антиутопія Джека Лондона «Залізна п'ята».
17. Роман Дж. Орвелла «1984».
18. Поема «Берестечко» Ліни Костенко.
19. Драма «Ричард III» В. Шекспіра.
20. Драма «Володимир» Феофана (Прокоповича).
21. Опера О. Бородіна «Князь Ігор».
22. Опера М. Лисенка «Тарас Бульба».
23. Картина «Останній день Помпеї» К. Брюллова.

24. Картина «Смерть Богдана Хмельницького» Т. Шевченка.
25. Картина «Герніка» П. Пікассо.
26. Картина «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (І. Рєпін).
27. Пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві (скульптор М. Микешин).
28. Балет «Спартак» А. Хачатуряна.
29. Кінострічка «Клеопатра» (режисер Дж. Манкевич, 1963 р.).
30. Кінострічка «Гладіатор» (режисер Р. Скот, 2000).
31. Кінострічка «Холодне літо п'ятдесят третього» (режисер О. Прошкін, 1987 р.).
32. Кінострічка «Поводир, або Квіти мають очі» (режисер О. Санін, 2013 р.).
33. Кіноповість «Україна в огні» О. Довженка.

Теми для дискусії

1. Історик та митець: опоненти чи співробітники?
2. Чи можливо митцю досягнути повного збігу художньої правди з правдою історичною?
3. Чи можна вивчати історію України / світу, послуговуючись виключно художніми творами на історичну тематику?
4. Чи можна вести мову про політичну неупередженість митця, який висвітлює у своїй творчості історичні події?

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 2

1. Продовжити заповнювати власний словник термінів із естетики історії.
2. Робота з першоджерелом:
 - а) Самостійно опрацювати підрозділ «Історія, наука і белетристика» книги А. Дж. Тойнбі «Дослідження історії» (Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с. (частина I, розділ 3, підрозділ 4, с. 55–58);
 - б) знайти відповіді на наступні питання:
 - Чим саме, на думку А. Дж. Тойнбі, відрізняється історія від наукового та художньо-творчого підходу до осмислення історичного процесу?

- В чому, за А. Дж. Тойнбі, полягає сутність історичної «белетристики»?

- Чи відбувається взаємодія та взаємопроникнення між цими трьома підходами до розуміння історії людства?

в) підготувати стислий конспект підрозділу (конспект разом зі словником термінів викладач перевіряє й оцінює наприкінці навчального семестру на останньому практичному занятті чи на екзаменаційній консультації).

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ №2

(виконуються студентом
в разі необхідності отримання додаткових балів)

1. Робота з джерелом та підготовка виступу (можуть принести студенту до 10 балів):

а) Самостійно опрацювати фрагмент монографії А. В. Царенка «Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів» (Суми, 2023) – розділ 3 «Агонія», С. 77–81 (форма звітності – стислий конспект уривку з цієї книги);

б) за допомогою цього фрагменту з'ясувати, як саме може сприйматися одна й та ж пам'ятка історичного мистецтва людьми різних поглядів на історію (послугуючись наведеними в монографіях прикладами сприйняття пам'ятника «Мідний вершник» (скульптор Е. М. Фальконе, 1782 р.) О. Радищевим, О. Розенбаумом, О. Пушкіним та Т. Шевченком) (форма звітності – виступ перед студентською аудиторією та/або викладачем (тривалість 5–7 хвилин), відповіді на питання учасників обговорення виступу).

2. Написання есе (може принести студенту до 10 балів):

а) самостійно відшукати в історії світової культури приклади різної оцінки одного й того ж мистецького твору на історичну тематику;

б) спробувати зрозуміти, що стало причиною такої різниці в судженнях;

в) свої висновки викласти в есе (2–3 сторінки – до 6 тисяч друкованих знаків із пробілами), яке перевіряється та оцінюється викладачем.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 4-5 (4 години)

ТЕМА 3. ЕСТЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ТА ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС

■ Мета:

- з'ясувати можливість застосування хрестоматійних категорій естетичної науки («прекрасне», «потворне», «піднесене», «низьке», «героїчне» тощо) при розгляді й аналізі історичних подій;

- визначити певні критерії об'єктивного відбору й застосування категорій естетики в процесі вивчення минулого людства;

- оволодіти вмінням доцільно й майстерно оперувати естетичними поняттями та категоріями під час філософського дослідження історичного процесу;

- закріпити студентські навички опрацювання відповідних філософських текстів;

- продовжувати розвивати вміння студентів формулювати проблемні питання, брати участь у наукових дискусіях на естетико-історичні теми, правильно висловлювати власні аргументовані судження, дотримуватися етикету наукового спілкування.

■■► План

1. Основні естетичні категорії: загальний огляд.

2. Переживання краси та потворності історичних подій.

Почуття прекрасного та миротворчність.

3. Піднесене, героїчне та нище в історії людства.

4. Почуття жаху, суму та веселоців в учасників історії.

Історичні «трагізм» та «комізм».

5. Категорія «драматичне» та історичний процес.

6. Використання понять «типове», «справжнє» та «фантастичне» в історичних студіях: доцільність, можливість, результативність.

7. «Мімізис» як поняття естетики та філософії історії / історії.

8. «Катарсис» як поняття естетики та філософії історії / історії.

Основні поняття: естетична категорія, краса, прекрасне в історії, потворне в історії, піднесене в історії, нище в історії, героїчне, сумне в історії, веселе в історії, кумедне в історії, трагічне в історії, комічне в історії, драматичне, драматизм в історії, типове в історії, справжнє, фантастичне, мімезис в історії, катарсис в історії.

Основна література

Навчальна література

Естетика : навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.

Естетика : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.

Етика. Естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 429 с.

Етика та естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. Л. Петрушенко. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 304 с.

Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів: Магнолія – 2006, 2009. 353 с.

Эстетика: Словарь / общ. ред. А. А. Беляева и др. Москва: Политиздат, 1989. 447 с.

Література

Гулыга А. В. Принципы эстетики. Москва: Политиздат, 1987. 286 с.

Гулыга А. В. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. 128 с.

Личковах В. А. Переживание красоты. Київ: Мистецтво, 1987. 79 с.

Лосев А. Ф., Шестаков В. П. История эстетических категорий. Москва: Искусство, 1965. 376 с.

Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии. Москва: Республика, 1994. 464 с.

Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання: Монографія / пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.

Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с. (фрагменти про мімезис в історії: с. 60; с. 219–220; с. 246–247; с. 274–277; с. 360; с. 396–397).

Шевченко Т. Г. Автобіографія. Прогулка с удовольствием и не без морали. Харьков, 2013. 384 с. (дивись: повість «Прогулянка с задоволенням і не без моралі», частина I, розділ X, с. 167–169).

Шевченко Т. Г. Художник. Харьков: «Фолио», 2013. 288 с.

Додаткова література

Столяр М. Б. Антитоталітарний дискурс радянського та польського політичного анекдоту 70–80-х рр. ХХ ст. (компаративний аналіз). *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 48 (1). С. 8–17.

Царенок А. В. Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів. Суми: Університетська книга, 2023. 104 с. (дивись: «Блаженні миротворці... (Замість післямови)», С. 89–91).

Шестаков В. П. Катарсис: от Аристотеля до хард рока. *Вопросы философии*. 2005. № 9. С. 95–106.

Шестаков В. П. Эстетические категории: Опыт систематического и исторического исследования. Москва: Искусство, 1983. 358 с.

Dziemidok V. Katharsis jako kategoria estetyczna. *Studia esteticzne*. 1972. Т. VII–IX.

Електронний ресурс

Гончаров Г. М., Червона С. П. Етика та Естетика: Навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2021. 184с. URL: <http://repo.khdafk.kh.ua/bitstream/123456789/1345/1/ЕТИКА%20та%20ЕСТЕТИКА%20Навчальний%20Посібник.pdf>

Гульга А. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. https://www.phantastike.com/philosophy/estetika_istorii/djvu/view/

Естетика : навчальний посібник для педагогів / за ред. Т. І. Андрущенко. Київ: «МП Леся», 2014. 613 с. URL: <http://www.npu-etestet.com.ua/wp-content/uploads/Posibnik.pdf>

Естетика : навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с. URL: <https://studfile.net/preview/5186943/>

Естетика : гідруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Estetyka.pdf

Етика. Естетика: Навчальний посібник / за ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 432 с. URL: http://diplomvkarmane.org.ua/media/diplom/files/pages/panchenko_v_i_red_etika_estetika.pdf

Етика та естетика : навчальний посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. Львів: Видавництво «Новий світ – 2000», 2020. 304 с. URL: <http://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/Etyka-ta-estetyka.pdf>

Етика та естетика : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за ред. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 204 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/551/1/етика%20та%20естетика%202018.pdf>

Пустовит А. В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. Киев: МАУП, 2006. 680 с. URL: <http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/5512db8b-ad5f-437a-af78-bf372b2be1f4.pdf>

Утюж І. Г., Спиця Н. В., Мегрелішвілі М. О. Етика та естетика: навчальний посібник для семінарських занять та самостійної роботи студентів фармацевтичних факультетів. Запоріжжя: ЗДМУ, 2019. 81 с. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/10222/1/Н%20посібник%20ЕЕ%2028.01.2019.pdf>

Project Gutenberg's The Principles Of Aesthetics, by Dewitt H. Parker. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/6366>

Питання для самоконтролю

1. Які основні поняття естетики як філософської науки Вам відомі? Які з них доречно використати під час дослідження історичного наративу та історичного процесу?

2. Чи є власний емоційний досвід філософа або історика корисним для вивчення минулого людства? Як саме він може завадити досліднику? Як саме почуття дослідника можуть сприяти осягненню історії?

3. Які історичні події здатні викликати в їх сучасників чи їх майбутніх дослідників переживання прекрасного та потворного?

4. Які істотні риси притаманні історичним подіям, спроможним викликати почуття піднесеного або низького?

5. Що таке героїзм із теоретичних позицій естетичної науки?

6. Якими є критерії для інтерпретації конкретної історичної події як жахливої / сумної / веселої / кумедної?

7. В якому сенсі досліднику історії слід використовувати естетичний термін «драматизм», ведучи мову про події минулого? Чи матиме це поняття під час подібного застосування як широкий, так і вузький смисли?

8. Які саме історичні події можна схарактеризувати як типові? Наведіть відомі Вам приклади таких подій.

9. Чи доречно послуговуватися терміном «мімезис», ведучи мову про історію людства? Що саме позначає цим поняттям філософ та історик А. Дж. Тойнбі у своїй праці «Дослідження історії»? Чи зберігає в цьому випадку поняття «мімезис» свій власне естетичний смисл?

10. Як можна використати термін «катарсис» в історичних студіях? Чи доцільно послуговуватися цим поняттям філософу чи історика, якщо воно запозичене саме зі сфери естетичної теорії?

Теми для дискусії

1. Чи можлива об'єктивність у визначенні прекрасного / потворного в історії людства?

2. Чи буде доречним у сучасних естетико-історичних студіях замінити категорію «трагічне» на категорію «сумне»?

3. Чи можна погодитися з відомим висловом В. Винниченка «Українську історію не можна читати без брому»? Чи доречно визнати цей висновок естетико-історичним?

4. Чи можна застосувати для розуміння історичного процесу низку категорій, представлених у відомому народному вислові «Страшне, сумне й політичне»?

5. Чи можливо вести мову про типові історичні події?

6. Чи має рацію відомий український історик Я. Грицак, стверджуючи, що «історія не повторюється, а римується»?

7. Чи можна під час дослідження історії послуговуватися поняттям «фантастичне»?

Теми рефератів та наукових доповідей

1. Категорія «естетичне»: можливість застосування в естетиці історії.
2. Прекрасні та потворні події в українській історії.
3. Критерії героїчних звершень.
4. Герой історії як герой художніх творів.
5. Героїзм та Святість.
6. Варіативність ступеня піднесеності історичних подій.
7. Переживання катарсису учасниками історичного процесу.
8. Типове в історії людства: сутність, істотні риси, приклади.
9. Концепція «екзистенціальних» та «гносеологічних» категорій естетики історії (А. Гулига).
10. А. Дж. Тойнбі про мімесис в історії цивілізацій.

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 3

Дослідницькі завдання для самостійної роботи

1. Завершити заповнення власного словника термінів з естетики історії (наприкінці навчального семестру в ньому повинні бути визначення не менше 30 термінів);
2. До останнього (підсумкового) практичного заняття написати есе (обсяг 2–3 сторінки), присвячене естетиці історії як філософській галузі знань. У творі обов'язково слід:
 - висловити своє враження від прослуханого спецкурсу;
 - узагальнити отримані знання про естетику історії та її призначення;
 - висловити власну думку щодо пізнавального потенціалу естетики історії та можливих перспектив її розвитку;
 - висловити власні пропозиції стосовно удосконалення спецкурсу естетика історії в майбутньому.

Критерії успішності студентського есе:

- належний обсяг (2–3 сторінки – до 6 тисяч друкованих знаків із пробілами);
- вияв самостійності студента у роздумах та у висновках;
- наявність послідовності у розвитку думки та її достатньої обґрунтованості;

- наявність базових понять спецкурсу (не менше 5), доречно використаних студентом;

- наявність чітких висновків наприкінці твору.

Викладач має ознайомитися зі студентськими роботами, оцінити їх та здійснити їх стислий аналіз та висловити свої враження від прочитаного, спілкуючись із студентами під час екзаменаційної консультації.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ №3

(виконуються студентом
в разі необхідності отримання додаткових балів)

1. Робота з джерелом та підготовка виступу (можуть принести студенту до 10 балів):

а) самостійно опрацювати фрагмент монографії А. В. Царенка «Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів» (Суми, 2023) – розділ 2 «Насолода владою», С. 53–55 (форма звітності – стислий конспект уривку з цієї книги);

б) за допомогою цього фрагменту звернути увагу на істотні риси естетики агресивних політичних режимів, здатної виступити потужним чинником історичного процесу (форма звітності – виступ перед студентською аудиторією та/ або викладачем (тривалість 5–7 хвилин), відповіді на питання учасників обговорення виступу);

2. Підготовка відеопрезентації (може принести студенту до 10 балів):

а) самостійно знайти в історії світової культури яскраві приклади впливу мистецтва на життя суспільства, на певні історичні події, державотворчі процеси, політичні змагання тощо;

б) підготувати відеопрезентацію (тривалість 7–10 хвилин), яка розкриває відповідну тему (використати знайдену інформацію, відео- та аудіоматеріали, світлини історичних діячів та митців, зображення тих чи тих витворів мистецтва та ін.);

в) продемонструвати відеопрезентацію студентській аудиторії та/ чи викладачу, супроводжуючи показ власним коментарем, та відповісти на можливі питання глядачів.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ СПЕЦКУРСУ

«ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»

ОПИС ПРЕДМЕТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс: підготовка бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS: 2	Спеціальність 033 Філософія	Рік підготовки: 4
Модулів: 1	освітньо- кваліфікаційного рівня	Семестр: 1 (7)
Змістовних модулів: 3	<i>бакалавр</i>	Лекції (<i>теоретична підготовка</i>): 12 год.
Загальна кількість годин: 60		Практичні: 10 год.
Тижневих годин: 6		Самостійна робота: 38 год.
		Вид контролю: <i>екзамен</i>

МЕТА: загальне розкриття змісту естетики історії як галузі філософських (історіософських) знань.

ЗАВДАННЯ:

- з'ясування сутності естетики історії, ознайомлення з її базовими поняттями, аналіз її структури, призначення та зв'язку з іншими науками, а також здійснення стислого екскурсу до історії естетики історії;

- характеристика процесу створення наукової, науково-популярної та художньої історичної оповіді (наративу) з позицій естетики;

- ознайомлення з дією чинників історичного процесу, що постають предметами естетики як галузі філософських знань (чуттєво-емоційна активність людини, її образна уява, реальність, яка дана людині у відчуттях тощо).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ Теми	Темач	Кількість годин				
		Лекції	Семінари	Самостійна робота	Форми контролю	Максимальна кількість балів
Змістовний модуль I. Естетика історії як галузь філософських знань						
1	Естетика історії: попередні поняття	6	-	-	перевірка конспекту лекцій (наприкінці семестру)	4,5
2	Естетика та історична наука	-	2	8	перевірка роботи на семінарі; перевірка словника (наприкінці семестру)	4 2
	Всього:	6	2	8	-	10,5
Змістовний модуль II. Творення та сприйняття історичного наративу						
3	Філософсько-естетичне осмислення історичного наративу	2	-	-	перевірка конспекту лекцій (наприкінці семестру)	1,5
4	Художня інтерпретація історії людства	-	4	18	перевірка роботи на семінарах; перевірка словника (наприкінці семестру); перевірка конспекту першоджерела (на семінарі); перевірка презентації / есе (на семінарі / після семінару).	8 2 10 10
	Всього:	2	4	18		31,5

№ Теми	Темач	Кількість годин				
		Лекції	Семінари	Самостійна робота	Форми контролю	Максимальна кількість балів
Змістовний модуль III. Сприйняття та творення історичного процесу						
5	Філософсько-естетичне осмислення історичного процесу	4	-	-	перевірка конспекту лекцій (наприкінці семестру)	3
6	Естетичні категорії та історичний процес	-	4	12	перевірка роботи на семінарах; перевірка словника (наприкінці семестру); перевірка есе (наприкінці семестру)	8 2 10
Всього:		4	4	12	-	23
Форми модульного контролю: підсумкове тестове завдання – до 10 балів						
Всього:		12	10	38	-	75

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

Модулі	Модуль 1 (балів)	Модуль 2 (балів)	Модуль 3 (балів)	Разом (балів)
Вид роботи				
Лекції	4,5	1,5	3	9
Практичні	4	8	8	20
Самостійна робота	2	22	12	36
Підсумковий контроль				10
Семестровий контроль	Екзамен			До 25
Разом				100

Шкала оцінювання

90–100 балів – відмінно (A);

83–89 балів – дуже добре (B);

75–82 балів – добре (C);

68–74 балів – задовільно (D);

60–67 балів – достатньо (E);

35–59 балів – незадовільно

з можливістю повторного складання (FX);

1–34 балів – незадовільно

з обов'язковим повторним курсом (F).

ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, НАВИЧОК ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ

Передбачено, що упродовж навчального семестру студент зможе набрати за різними видами робіт до 75 балів, а на екзамені – до 25 балів.

Поточний контроль здійснюється під час проведення лекцій, практичних занять та (в разі необхідності) під час екзаменаційної консультації.

Конспекти лекцій перевіряються викладачем наприкінці навчального семестру (на останньому семінарському занятті або під час екзаменаційної консультації). Перевіряючи конспект, викладач звертає увагу на:

– наявність у студента/студентки конспекту всіх (шести) лекцій;

– загальний обсяг конспекту (цей обсяг має в цілому відповідати обсягу матеріалу, що його мали можливість засвоювати студенти на лекційних заняттях, – не менше 16–18 сторінок рукописного тексту);

– якість конспекту (наявність у ньому основ змісту кожної теми, що розкривалася на лекції, наявність основних понять, які згадувалися викладачем, а також вигляд обкладинки та сторінок рукописного конспекту, акуратність заповнення зошиту).

Під час проведення лекційних занять викладач здійснює поточний контроль, беручи до уваги сумлінність студентів, їхню дисциплінованість, старанність, рівень активності: лектор задає їм звичайні та проблемні питання з теми, перевіряє їхні знання з інших тем та раніше вивчених дисциплін, запрошує до

обговорення певних теоретичних проблем, заохочує гідний спільний філософський пошук істини, а також (у разі необхідності) може запропонувати студентам розв'язати тестові завдання чи написати контрольну роботу.

За конспект, належно підготовлений протягом одного лекційного заняття, студент / студентка отримує півтора (1,5) бала. Відповідно, за конспект усіх лекцій викладач може виставити до дев'яти (9) балів. (Безперечно, ця оцінка може бути знижена в разі невідповідності конспекту означеним вище критеріям).

Відсутнім на лекційному занятті студентам рекомендується вчасно (до екзаменаційної консультації) переписати конспект у своїх одногрупників.

На *практичних заняттях (семінарах)* викладач перевіряє рівень знань студентів, їхні вміння працювати з навчальними посібниками, науковою й науково-популярною літературою та першоджерелами, осмислювати та засвоювати прочитаний матеріал, виступати перед слухацькою аудиторією, робити власні висновки, формулювати проблемні питання з тем, які вивчаються, брати достойну участь у філософських дискусіях, готувати та коментувати відеопрезентації тощо. Найвища оцінка за одне практичне заняття складає до чотирьох (4) балів. Таким чином, за всі семінари, що мають відбутися протягом навчального семестру, студенти можуть отримати до двадцяти (20) балів.

Окрім того, студенти мають вивчати низку питань, які традиційно виносяться на *самостійне опрацювання*. При цьому студент/студентка повинні обов'язково зважати на методичні рекомендації розробника спецкурсу, що допоможе їм як зекономити свій час та зусилля, так і виконати відповідні завдання на більш-менш високому професійному рівні. В межах самостійної підготовки студенти вивчають першоджерела, працюють над створенням власного словника термінів з естетики історії, готують есе та відеопрезентацію (за необхідності реферати). Викладач оцінює успішність самостійного виконання студентами різних завдань, перевіряючи підготовлені ними матеріали, пропонуючи виступити із підготовленими матеріалами (відеопрезентацією чи рефератом) перед аудиторією, вдаючись до усного опитування майбутніх філософів. Виконання таких завдань оцінюється по-різному (дивись таблицю «Тематичний план навчальної дисципліни»). Максимальна кількість балів, які, як передбачається, може отримати студент/студентка за виконання самостійної роботи, складає тридцять шість (36) балів.

Індивідуальні завдання передбачені для студентів, які з певних причин не спромоглися набрати бажану ними або необхідну для допуску до іспиту кількість балів. Водночас вони можуть зацікавити й тих студентів, які виявляють інтерес до посиленої науково-дослідницької роботи. Гідне виконання студентами таких завдань допоможе їм як набрати більшу кількість балів, так і більш результативно реалізувати свій науковий потенціал, виступаючи на конференціях, присвячених філософським питанням, готуючи тези своїх виступів та статті до різних видань, беручи участь у наукових олімпіадах. Безумовно, в цих випадках студент здобуває додаткові («бонусні») бали й пізніше може бути звільнений викладачем від обов'язкового розв'язання завдань підсумкового тесту чи навіть від складання іспиту з естетики історії, отримуючи високу екзаменаційну оцінку автоматично.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ЕСТЕТИКИ ІСТОРІЇ

1. Історія відноситься до:

- а) точних наук;
- б) природничих наук;
- в) гуманітарних наук;
- г) соціальних наук.

2. Яка з наведених нижче дисциплін не є допоміжною історичною дисципліною:

- а) геральдика;
- б) історіософія;
- в) хронологія;
- г) палеографія.

3. Термін «філософія історії» було введено до наукового вжитку:

- а) Арсенієм Гулигою;
- б) Вольтером;
- в) Аланом Манслоу;
- г) Адольфом Діроффом.

4. Філософія історії не включає в себе:

- а) соціологію;
- б) гносеологію історії;
- в) онтологію історії;
- г) антропологію історії.

5. Наука естетика замислювалася А. Г. Баумгартеном в якості:

- а) «молодшої сестри логіки»;
- б) «старшої сестри етики»;
- в) «двоюрідної тітки онтології»;
- г) «бабусі культурології».

6. За А. Г. Баумгартеном, естетика – це:

- а) наука про цінності;
- б) філософія історичного процесу;
- в) наука про чуттєве пізнання;
- г) філософія мімезису.

7. Який із цих філософів уживає у своїх працях термін «естетика історії»:

- а) Аристотель;
- б) Костянтин Ісупов;
- в) Карл Маркс;
- г) А. Г. Баумгартен.

8. Кому з відомих мислителів належить наступне твердження – «Про історію не можна розмірковувати серйозно, не володіючи естетичним почуттям»:

- а) Іммануїлу Канту;
- б) Арсенію Гулізі;
- в) Георгу Гегелю;
- г) Арнольду Дж. Тойнбі.

9. Завершіть вислів Фрідріха Енгельса «Світова історія – найвеличніша...»:

- а) мисткиня;
- б) філософиня;
- в) акторка;
- г) поетеса.

10. Дослідник Йорн Рюзен у пізній період своїх пошуків виділяє в історичній культурі наступні виміри:

- а) когнітивний, естетичний, політичний;
- б) естетичний, логічний, економічний, релігійний;
- в) антропологічний, естетичний, етичний, філософсько-історичний, політичний;
- г) когнітивний, естетичний, політичний, моральний релігійний.

11. «Естетику історії ми розуміємо як творчий пошук співбуттєвої гармонії». Кому з філософів належить ця думка?

- а) Павел Симашенков;
- б) Алан Манслоу;
- в) Артем Верле;
- г) Леонід Столович.

12. Яка естетична категорія, на думку Арсенія Гулиги, не може бути використана істориком і відграє в науці «лише допоміжну роль стимулу до творчості»?

- а) піднесене;
- б) трагічне;
- в) фантастичне;
- г) типове.

13. Яким терміном в науці позначають результат узагальнення митцем історичних фактів за допомогою мислення, почуттів і уяви та створення ним художніх образів того, що насправді було чи могло бути в дійсності?

- а) естетичне судження;
- б) художня правда;
- в) художня критика;
- г) історична правда.

14. За яким мислителем поезія «філософськи глибша, і серйозніша за історію – поезія говорить більш про загальне, а історія – про окреме»?

- а) Аристотелем;
- б) Йорном Рюzenом;
- в) Адольфом Діроффом;
- г) Освальдом Шпенглером.

15. В одному з підрозділів вступу до своєї праці «Дослідження історії» Арнольд Дж. Тойнбі співставляє:

- а) історію, естетику та політологію;
- б) історію, економіку та мистецтво;
- в) історію, філософію та археологію;
- г) історію, науку та белетристику.

16. Який мислитель зазначив, що «краса – персонаж історії»?

- а) Тарас Шевченко;
- б) Олександр Довженко;
- в) Пантелеймон Куліш;
- г) Микола Костомаров.

17. Які різновиди історичного нарративу доцільно виділити з позицій естетики історії:

- а) науковий та художній;
- б) науковий, науково-популярний та літературний;
- в) науковий, науково-популярний та художній;
- г) науковий та науково-популярний.

18. За яким філософом «здебільшого саме великі історичні катастрофи, кидаючи виклик природному оптимізму людини, породжують найпроникливіші історичні дослідження»?

- а) за Аристотелем;
- б) за Аланом Манслоу;
- в) за Кевіном М. Модестіно;
- г) за Арнольдом Дж. Тойнбі.

19. «Історики є цілком залежними від принципу естетичного реалізму». Який філософ робить саме такий висновок у своїй праці «Естетика історії»?

- а) Георг Гегель;
- б) Арсеній Гулига;
- в) Костянтин Ісупов;
- г) Алан Манслоу.

20. Яка етична, естетична та естетико-історична категорія, виступаючи модифікацією категорії піднесеного, позначає певні вражаючі своїм значенням достойні звершення, що вимагають великих зусиль, мужності та жертвності:

- а) героїчне;
- б) нище;
- в) прекрасне;
- г) естетичне.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З ЕСТЕТИКИ ІСТОРІЇ

Питання до I-го змістовного модулю

1. Історична наука та допоміжні історичні дисципліни: сутність, коротка характеристика, призначення.
2. Проблема визначення предмету естетики (погляди А. Г. Баумгартена, Б. Кроче, О. Лосєва, Л. Левчука, В. Личковаха, В. Бичкова та ін.).
3. Естетика історії як складова історіософії.
4. Понятійно-категоріальний апарат естетики історії: загальний огляд.
5. Структура та функції естетики історії.
6. Історія розвитку естетико-історичних ідей: загальний огляд.
7. Праця «Естетика історії» А. Гулиги: огляд структури та змісту.
8. Стаття Л. Столовича «Естетика та історія»: обґрунтування доцільності естетико-історичного підходу.
9. Естетико-історичні ідеї Йорна Рюзена.
10. Праця «Естетика історії» Алана Манслоу: огляд структури та змісту.
11. Естетико-історичні ідеї К. Ісупова, А. Верле та П. Симашенкова.
12. Зв'язок естетики історії з іншими філософськими науками.
13. Естетика історії та історична наука.
14. Естетика історії та допоміжні історичні дисципліни.
15. Естетика історії та психоісторія.

Питання до II-го змістовного модулю

1. Історичний наратив та його різновиди.
2. Естетичний аналіз історичної науки. Уява історика. Почуття та історична істина.
3. Естетичне осмислення засобів популяризації історичних знань.
4. Мистецтво та історичні студії: взаємодія та взаємопроникнення. Історична правда та художня правда.
5. Естетико-історичний аналіз фольклору.
6. Феномен історичної літератури. Історична правда та художня правда в прозових творах.
7. Феномен історичної літератури. Історія та поезія.
8. Феномен історичної літератури. Події минулого у витворах драматичного мистецтва.

10. Історична скульптура.
11. Історичний живопис.
12. Витвори архітектури та історичний процес.
13. Музичне «відтворення» духу історичної епохи.
14. Історія та театральне мистецтво. Інсценізація історичних творів.
15. Історія та кіномистецтво.
16. Історична правда та художня правда: варіативність ступеня збігу.
17. Історик та митець: співпраця та протистояння.
18. Мистецтво як чинник історичного процесу.

Питання до III-го змістовного модулю

1. Раціональний та естетичний чинники історичного процесу.
2. Чуттєве сприйняття соціальної дійсності.
3. Емоційна реакція на історичні події: загальний огляд.
4. Застосування естетико-історичних категорій при осмисленні історичних подій.
5. Прекрасне та потворне в історії. Цінування краси та миротворчість.
6. Піднесене та нище в історії людства.
7. Героїчне як категорія естетики історії. Проблеми застосування.
8. Почуття жаху, суму та веселоців в учасників історії. Історичні «трагізм» та «комізм».
9. Категорія «драматичне» та історичний процес.
10. Використання понять «типове», «справжнє» та «фантастичне» в історичних студіях: доцільність, можливість, результативність.
11. «Мімесис» як поняття естетики та філософії історії / історії.
12. «Катарсис» як поняття естетики та філософії історії / історії.
13. Людська уява та історичні реалії. Уява як фактор історичного процесу.
14. Історична творчість та художня творчість: компаративний аналіз.
15. Ідеї та почуття суб'єктів історії.
16. Творець історичної реальності та митець.
17. Геніальність в історії та в мистецтві.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ІЗ ЕСТЕТИКИ ІСТОРІЇ¹

А

Агіографія (від грец. ἅγιος «святий», γράφω «пишу») – жанр історико-біографічної літератури, житійна література, *життя* подвижників благочестя, тобто оповіді про життєвий шлях та звершення видатних особистостей, причислених Церквою до лику святих. *Естетика історії* виявляє інтерес не лише до художнього виміру житій та історичного матеріалу, що його ми знаходимо в цих творах, але й до емоційного стану, соціальних і патріотичних почуттів та, безумовно, релігійних переживань їх авторів.

Ажітаж (від франц. agiotage) – надзвичайно високий рівень спільного інтересу до певної події, процесу, справи тощо.

Анекдот (від франц. anecdote – «коротка розповідь про цікавий випадок»; походить від грец. ἀνεκδοτος – «той, що не є виданим», «не підлягає розголосу») – невелике кумедне оповідання про певну подію чи особу; часто являє собою сатиричне викриття вад характеру якогось історичного діяча, його сумнозвісних звершень, деструктивних суспільних процесів, злочинного політичного режиму тощо.

Апперцепція (від лат. ad – «до» та perceptio – «сприймання») – сприйняття особистістю певної реальності, що визначається вже набутим нею досвідом – сукупністю попередніх чуттєвих та емоційних вражень, логічних висновків, знань, особистих переконань, уже ствердженими рисами її світогляду та характеру.

¹ Працюючи над укладанням термінологічного словника розробник, зокрема, скористався матеріалами відкритих джерел, а також наступними дослідженнями: Словником української мови в 11 томах («СУМ-11»); Безвершук Ж. О. Історія культури в термінах і назвах: Словник-довідник. Київ: Вища школа, 2003. 399 с.; Петрушенко О. П. «Словник з естетики». Львів: «Магнолія-2006», 2009. 353 с.; Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Гром'як та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

Археологія (від грец. αρχαιος – «стародавній», «початковий» та λογος – «слово», «думка») – наука, яка, вдаючись до пошуків та інтерпретації різних старожитностей, досліджує певні події, процеси та культурні традиції в історії людства, якогось народу чи спільноти; А. може розглядатися в якості як допоміжної історичної дисципліни, так і окремої галузі історичних знань.

Архітектура (від грец. αρχιτέκτων – «головний будівничий»; αρχιτεκτονική – «будівництво») – мистецтво будування, зведення споруд різного призначення, які «мають як функціональні, технічні якості (зручність, користь, міцність, економічність), так і естетичні якості (краса, художній образ, певний ідейний зміст)» (О. Петрушенко).

Б

Балет (від італ. ballare – «танцювати») – різновид художнього синтезу, співдія виразних засобів театрального мистецтва, музики та хореографії; цікавим предметом естетики історії постають балетні вистави на історичну тематику, як-от «Пан Каньовський» М. Вериківського або «Спартак» А. Хачатуряна.

Батальний жанр (від франц. bataille – «битва») – жанр мистецтва (наприклад, образотворчого, музичного чи літературного), у творах якого ми знаходимо зображення певних воєнних подій, битв та звершень воїнів – від видатних полководців до рядових солдат чи матросів.

Билина – жанр східнослов'янського фольклору, що являє собою художню інтерпретацію подій давнини, оспівування чи засудження діянь тих чи тих героїв (насамперед воїнів-богатирів та князів), які мають (чи принаймні можуть мати) реальні прототипи в історії.

Біографія (від грец. слів βίος – «життя» та γραφω – «пишу») – твір про якусь біль-менш відому історичну персоналію (як-от про науковця, аграрія, промисловця, політичного, військового, культурного або церковного діяча), опис її життя, найприкметніших учинків, їх наслідків для суспільства.

Боністика (від франц. bonistique) – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, предметом якої є паперові гроші та бони (особливі кредитні документи).

Веселе в історії – естетико-історична *категорія*, що використовується для позначення тих подій в історії людства, окремого народу, спільноти або в біографії якоїсь особистості, які здатні викликати радість, бадьорість, посмішку, сміх чи насмішку.

Відчуття – 1) здатність суб'єкта пізнання сприймати й відображати у своїй свідомості зовнішню та внутрішню дійсність; 2) результат такого відображення; 3) певний психоемоційний стан, спричинений якимись враженнями, переживаннями (наприклад, В. страху, невпевненості, радощів); 4) передчуття чогось (як-от, випробувань, історичних потрясінь, перемоги).

Геніальність (від лат. *genius* – «дух») – особливо визначний хист особистості, її здатність до вражаючих звершень у тій чи іншій сфері, зокрема, у сферах *мистецтва* та державотворення.

Геральдика (від лат. *heraldus* – «глашатай») – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, предметом якої є герби та емблеми, а також традиції їх створення.

Героїчне (від грец. *ήρωας* – «славетна людина») – етична, естетична та естетико-історична *категорія*, що, виступаючи модифікацією категорії *піднесеного*, позначає певні вражаючі своїм значенням звершення, які вимагають великих зусиль, сміливості та жертвовності. Безперечно, «не будь-який прояв особистої мужності можна назвати героїзмом: таким є лише той вчинок, що керується благородною метою» (О. Петрушенко).

Гуманітарні науки (від лат. *humanus* – «людський») – низка дисциплін, які вивчають людину, її творчу активність, культурне життя. До числа Г. н. відносять такі галузі знань, як філософія, мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство тощо; Г. н. може вважатися й історична наука.

Гумор (від англ. *humo(u)r* – «настрій», «норов», «темперамент», «схильність») – здатність бачити й переживати суперечливість певного об'єкту сприйняття, «який викликає одночасно і серйозні, і смішні елементи сприйняття, але при цьому переважає позитивний аспект смішного» (О. Петрушенко); особливий різновид *комічного*.

Джерелознавство – комплексна допоміжна / спеціальна історична дисципліна, метою якої є ретельний аналіз тих чи тих пам'яток давнини (документів, літописів, артефактів тощо) з погляду на їх значення для розвитку історичної науки, а також визначення принципів дієвого відбору та використання цих старожитностей у дослідженнях минулого.

Допоміжні історичні дисципліни (або *спеціальні історичні дисципліни*) – сукупність таких наук, як *археологія*, *архівістика*, *боністика*, *генеалогія*, *геральдика*, *джерелознавство*, *історична географія*, *історична хронологія*, *нумізматика*, *палеографія*, *сфрагістика* та ін., які покликані оптимізувати дослідження минулого шляхом акцентованого вивчення різних груп джерел.

Драма (від грец. δράμα – «дія», «дійство») – один із трьох фундаментальних жанрів художньої літератури (поруч із *епосом* та *лірикою*), що його призначені, головним чином, для інсценування твори характеризуються зображенням дійсності у формі дії та наявністю серйозного, сумного чи сміхотворного «зіткнення, конфлікту характерів» (Ж. Безвершук). *Естетика історії* закономірно виявляє інтерес до *історичної Д.*, створення якої передбачає попереднє опрацювання історичних джерел та досліджень, авторське прагнення відобразити певні історичні події, відтворити атмосферу якоїсь епохи, зобразити характери тих чи тих видатних осіб у художній спосіб (як, наприклад, п'єси «Річард III» В. Шекспіра, «Борис Годунов» О. Пушкіна, «Назар Стодоля» Т. Шевченка).

Драматизм в історії (від грец. δράμα – «дія», «дійство») – *естетична категорія*, яку слід використовувати для позначення напруженості розвитку подій, пов'язаних із якимось серйозним конфліктом – резонансним зіткненням інтересів різних осіб, прошарків суспільства, політичних сил, держав та ін., – здатним виступити суттєвим чинником історичного процесу.

Драматичне (від грец. δράμα – «дія», «дійство») – *естетична категорія*, що позначає певну конфліктну напруженість, вражаючий розвиток якогось протистояння у творі мистецтва чи в реальності.

Драматургія (від грец. δραματουργία – «створення драматичних творів», «постановка драматичних творів») – 1) теоретичні засади та власне мистецтво написання та інсценування драм; 2) сюжетно-образна концепція вистави; 3) низка драматичних творів якогось письменника; драматичні твори в межах певної літературної традиції або історичної епохи.

Дума – жанр українського фольклору; більший за обсягом, ніж *історична пісня* ліро-епічний твір про відомих осіб та історичні події XVI–XVIII, що виконувався в речитативний спосіб мандрівними співцями – лірниками, кобзарями та бандуристами.

Емоція (від франц. émotion; походить від лат. emoveo – «хвилюю», «збуджую») – 1) короткочасне переживання; 2) *почуття*, переживання особистості.

Епос (ἔπος – «слово», «розповідь», «оповідання», «історія», «поема», «пісня») – 1) давня оповідна поезія, що висвітлює життя та вчинки реальних або міфічних осіб, дійсні чи вигадані події (як-от «Епос про Гільгамеша», «Махабхарата», «Рамаяна», «Іліада», «Одіссея», ісландські саги, *билини*, *думи* та ін.); 2) один із трьох фундаментальних жанрів літератури (поруч із *драмою* та *лірикою*), завданням якого є прозова оповідь про реальних або вигаданих осіб, їхні норови, погляди та вчинки, про ті чи ті реальні або вигадані події. З позицій естетики історії на пильну увагу заслуговують такі різновиди епічного жанру, як *історичний роман*, *історичні повісті* тощо.

Естетика (від грец. αἰσθητικὸς – «чуттєво сприйманий») – 1) «наука про чуттєве пізнання» (А. Г. Баумгартен); 2) «наука про становлення й розвиток чуттєвої культури людини» (Л. Левчук); 3) «наука вираження» та «загальна лінгвістика» (Б. Кроче); 4) наука про виразні форми буття (О. Лосев); 5) «онтологія чуттєвості та феноменологія виразних форм» (В. Личковах); 6) «філософська наука, яка вивчає сферу естетичного ставлення людини до світу; теорія прекрасного і мистецтва» (І. Бондаревська); 7) «наука про цілісність та досконалість буття, а отже, найбільш універсальна з-поміж інших наук» (В. Бичков).

Естетика історії – 1) умовна назва особливої «галузі методологічного знання», «естетичне ставлення до історії» (А. Гулига); 2) «Сприйняття та опис минулого як естетичного артефакту та художнього твору» (К. Ісупов); 3) «творчий пошук спів-буттєвої гармонії» (П. Симашенков); 4) галузь філософії історії, метою якої є дослідження історичного наративу та історичного процесу з погляду загальної теорії чуттєво-емоційного пізнання, уяви та художньої творчості (А. Царенок).

Естетична категорія – загальне поняття філософсько-естетичного дискурсу, що позначає якість сприйнятого предмета дійсності, яка викликає у суб'єкта сприйняття ті чи інші почуття. За традицією до числа Е. к. насамперед відносять такі загальні поняття, як *естетичне, прекрасне, потворне, піднесене, героїчне, нице, трагічне, комічне*.

Естетичне – 1) те, що має стосунок до *естетики*, як-от е. осмислення якогось феномену, е. бачення певної проблеми (в цьому випадку досить доречно використовувати словосполучення «філософсько-е.»); 2) одна з центральних категорій філософсько-естетичного дискурсу, трактуванню якої притаманна суттєва варіативність – від ототожнення її з *категорією «прекрасне»* до осмислення в якості поняття, що позначає дещо прикметне, вражаюче, «небайдуже» (А. Канарський). В *естетиці історії* доцільно послуговуватися цим терміном, коли мова йде саме про щось небайдуже – про окремі події та історичні процеси, а також про погляди, риси характеру та вчинки відомих історичних діячів, особливо здатні викликати певні переживання у їх сучасників чи в дослідників пізніших часів.

Естетичне переживання – «емоціональний стан, що виникає у людини в процесі естетичного сприйняття оточуючої дійсності, створених людиною предметів, насамперед творів мистецтва» (О. Петрушенко). Водночас в історії філософсько-естетичних пошуків можна зустріти теоретичну позицію, за якою «немає якоїсь єдиної емоції для кваліфікації її як естетичної» (К. Валентайн). Розвиваючи цю думку, можна дійти висновку про те, що термін Е. п. не є вдалим; доречнішим буде в залежності від ситуації вживати словосполучення «переживання прекрасного», «переживання піднесеного», «переживання сумного» тощо (зрештою, будь-яке переживання можна розглядати як цілком законний предмет *естетики*, що постає наукою про чуттєво-емоційне пізнання).

Естетичне почуття – «специфічне переживання, що викликається в людині сприйняттям естетичної своєрідності оточуючої дійсності: прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного в суспільних відносинах, у поведінці людей, у мистецтві» (О. Петрушенко). Якщо розуміти під Е. п. певний емоційний стан, спричинений сприйняттям чогось прикметного, вражаючого, небайдужого, це поняття доречно вважати синонімічним щодо поняття *естетичне переживання*. З іншого боку, якщо мати на увазі спроможність *реципієнта* відчувати якісь характерні нюанси спостережуваної дійсності (красу, потворність, піднесеність, ницість та ін.), тоді термін «Е. п.» можна трактувати як «здатність судження» (І. Кант), а радше – як здатність робити більш-менш вірні оцінки, висновки за допомогою емоційного осягнення чогось, що передують оцінкам та висновкам логічним. Зрештою, якщо ми, зокрема, керуємось теоретичною позицією, за якою «немає якоїсь єдиної емоції для кваліфікації її як естетичної» (К. Валентайн), поняття «Е. п.» не виглядатиме вдалим: в залежності від ситуації його доцільно замінити на словосполучення «почуття прекрасного», «почуття потворного», «почуття піднесеного тощо» (й узагалі, як і у випадку з переживанням, почуття будь-чого, як-от «почуття лихого», «почуття такту», «почуття справедливості», мають розцінюватися в якості предмета *естетики* як теорії чуттєво-емоційного пізнання).

Жах – емоційний стан дуже сильного переляку, переживання особливо великого страху, що охоплює людину за певних загрозливих обставин (наприклад, за часів воєн, терору), під час / після сприйняття відповідних предметів дійсності (як-от предметів, які виразно нагадують про смерть). Водночас ж. може охоплювати людину й за тих обставин, які лише видаються їй загрозливими.

Житіє – оповідь про життєвий шлях та звершення святих (див.: *Агіографія*).

Імагінативна активність (від лат. *imaginatio* – «уява») – застосування уяви, дія уяви, створення нею певних образів.

Іронія (від грец. *εἰρωνεία* – «вдавання», «глузування», «прихований гумор») – прихована насмішка; «в мистецтві – художній засіб, що використовується автором для тонкого висміювання і засудження людських вад» (О. Петрушенко). Естетика історії має приділяти увагу як іронічній оцінці тих чи інших явищ у межах історичного *наративу*, так і І. як чиннику історичних подій.

Історична драма – див. *Драма*.

Історична література (від лат. *litterae* – «буква», «літера», «писемність») – 1) сукупність прозових, ліричних та драматичних творів на історичну тематику; 2) різновид *історичного мистецтва*, метою якого є написання історичної прози, поезії, *драми*.

Історичне оповідання – невеликий за обсягом прозовий твір на історичну тематику, сюжет якого є здебільшого однолінійним та заснованим на одному чи кількох епізодах з життя якоїсь відомої персоналії чи персоналій (наприклад, І. о. «Ночівля Франсуа Війона» Р. Л. Стівенсона чи «Мудра володарка» А. Лотоцького).

Історична пісня – фольклорний ліро-епічний та словесно-музичний твір, у якому йдеться про історичні події та історичних осіб (як, наприклад, українські І. п. «Пісня про Байду», «Зажурилась Україна», «Ой зійшла зоря», «Засвистали козаченьки» та «Вилітали орли»).

Історична повість – прозовий твір на історичну тематику, що характеризується однолінійністю сюжету, а за обсягом, широтою охоплення явищ і глибиною їх розкриття займає проміжне місце між *історичним оповіданням* та *історичним романом* (як-от І. п. «Захар Беркут» І. Франка чи «Чернігівка» М. Костомарова).

Історична поема (від грец. *ποιήμα* – «твір»; походить від *ποιέω* – «створю») – у більшості випадків віршований твір великого обсягу, у якому зображені якісь відомі історичні події та персоналії (як-от І. п. «Пісня про Роланда», «Слово про Ігорів похід», «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Берестечко» Ліни Костенко).

Історична правда – відповідність знань про події чи діячів минулого дійсності.

Історичне мистецтво – різновид історичного наративу; художня інтерпретація певних подій, що відбулися, відтворення атмосфери минулого та зображення видатних діячів історії, їхнього світогляду, думок, переживань, пристрастей, учинків у художній спосіб.

Історичний живопис – різновид історичного образотворчого мистецтва, метою якого виступає створення кольорового зображення тих чи тих подій минулого, а також видатних діячів історії (як, наприклад, картин «Сніжна буря. Перехід армії Ганнібала через Альпи» Дж. М. В. Тернера, «Запорізькі козаки атакують» Ф. Рубо чи «Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем в 1653 році» М. Самокіша).

Історичний образ (у свідомості людини) – відображення у людській свідомості певної епохи, переважно відомих, резонансних подій минулого, зовнішності, світогляду, характеру якогось діяча історії тощо.

Історичний роман (від франц. roman – «романський») – як правило, прозовий твір на історичну тематику, який відзначається великим обсягом, складною будовою, широким охопленням різних подій минулого, прагненням доволі глибоко розкрити характери численних персонажів, зокрема, реальних більш-менш відомих загалу особистостей (як, наприклад, у І. р. «Айвенго» В. Скотта, «Чорна стріла» Р. Л. Стівенсона, «Собор Паризької Богоматері» В. Гюго, «Чорна рада» П. Куліша, «Диво» П. Загребельного, в тетралогії «Таємний посол» В. Малика).

Історичний фільм (від англ. film – «плівка») – витвір кіномистецтва, документальна чи художня кінострічка або мультиплікація (анімація), що так чи інакше постають *художньою інтерпретацією* певної епохи, подій минулого, звершень якихось видатних особистостей тощо, як-от І. ф. «Між Гітлером і Сталіним: Україна в Другій світовій війні, незвідані сторінки історії» (С. Новицький, 2003 р.), «Олександр» (режисер О. Стоун, 2004 р.), «Стріли Робін Гуда» (режисер С. Тарасов, 1975 р.), телесеріал «Чорна рада» (режисер М. Засєєв-Руденко, 2000 р.), «Астерікс у Британії» (режисер Піно ван Ламсвеерде, 1986 р.).

Історіософія (від грец. історіа – «оповідь», софіа – «мудрість») – 1) релігійно-філософське чи ірраціонально-містичне осмислення історичного процесу; 2) можливий синонім терміну «*філософія історії*».

Історія (від грец. історіа – «оповідь», «переказ про відоме», «досліджене минуле») – 1) гуманітарна / соціальна наука про суспільне буття, події та діячів минулого; 2) процес розвитку (чи деградації) певної спільноти, народу, цивілізації чи людства в цілому.

Історія естетики історії – структурна частина *естетики історії*, що досліджує традиції філософського осмислення історичного нарративу та історичного процесу з погляду *естетики*, тобто загальної теорії чуттєво-емоційного пізнання, уяви та художньої творчості.

К

Казка – жанр фольклору, оповідний, сюжетний художній твір усного походження, розповідь про вигадані події і явища. Водночас у казках можуть зустрічатися згадки про цілком реальні історичні події та відомих діячів історії (як, наприклад, у К. «Шемякін суд» чи у К. «Бідний гуцул і старий опришок»).

Карикатура (від італ. caricatura, від caricare – «перевантажувати», «перебільшувати») – твір мистецтва чи окремий художній образ, в яких підкреслюються й навіть перебільшуються певні риси людини або події з метою їх викриття, засудження та висміювання (сатирична карикатура) чи з наміром дружньо, тактовно, усвідомлюючи й відчуваючи міри дозволеного, пожартувати над якоюсь людиною, не образивши її, а зробивши їй приємно (гумористична карикатура, дружній *шарж*). Важливим предметом *естетики історії* закономірно постає феномен політичної карикатури, в якому знаходять свій вираз характерні уявлення й емоції художника, спричинені його розумінням історичного процесу, враженнями від тих чи інших подій та ін.

Катарсис (від грец. κάθαρσις – «очищення») – поняття, введене до філософсько-естетичного дискурсу з подачі Аристотеля та коментаторів його твору «Поетика», в якому йшлося про те, що трагедія здійснює «шляхом страждання і страху очищення

(«κάρταροις») подібних афектів». Існують різні варіанти тлумачення цього терміну, вочевидь, використововуваного для характеристики специфічного впливу мистецтва на людину. Мова йде про етичну, психолого-медичну та інші теорії пояснення слова «К.». В *естетиці історії*, як і у *психоісторії*, цим поняттям доречно позначати феномен емоційної розрядки, що відбувається в суспільстві чи у внутрішньому світі конкретної людини за певних обставин (наприклад, після завершення війни або епідемії).

Категорія (від грец. κατηγορία – «обвинувачення», «ознака») – загальне поняття певної науки.

Кіно (від грец. κίνημα, род. відм. κίνηματος – «рух») – різновид синтетичного *мистецтва*, який увібрав у себе «прийоми й засоби літератури, музики, живопису, акторської гри і режисури» та виробив «власні виражальні засоби (зокрема, монтаж)» (Ж. Безвершук). *Естетика історії* закономірно виявляє інтерес до зображення тих чи тих історичних подій та персоналій у витворах кіномистецтва – документальних, науково-популярних, художніх стрічках, у тому числі мультиплікаційних (анімаційних) фільмах (див. *Історичний фільм*). Окрім того, важливим предметом естетико-історичних пошуків постає й вплив К., як одного з наймасовіших видів *мистецтва*, на власне історичний процес (на індивідуальну чи суспільну свідомість, думку, ментальність, які являють собою суттєвий чинник історії).

Комічне (від грец. κωμῳδία, лат. comoedia – «комедія», «весела вистава», грец. κωμικός – «смішний») – «одна з основних категорій естетики, яка слугує для визначення і оцінки тих соціальних явищ, звичаїв, діяльності, характерів та поведінки людей, котрі входять у протиріччя з естетичним [та, звісно, з етичним – прим. А. Ц.] ідеалом та містить емоційно-критичне ставлення до них» (О. Петрушенко). Водночас цю *категорію* можна розглядати в якості однієї з модифікацій *категорії* «веселе» (при цьому синонімами терміну «К.» можуть виступати терміни «смішне», «сміховинне», «кумедне» чи «сміхотворне»). Присутність К. в історії являє собою доволі часте явище (невдалі вислови чи недолугі звершення політиків, невігластво державців, їх відірваність від життя народу тощо), щоправда, нерідко відповідні явища можуть викликати «сміх крізь сльози» або сприйматися вельми серйозно. Поняттям «К.» може позначатися й дотепна та влучна оцінка історичних подій чи явищ (як-от вислів президента

України Л. Кравчука «Маємо те, що маємо»). *Естетиці історії* слід звертати особливу увагу й на форми К. (*іронію, гумор, сатиру* тощо), які зустрічають нас, зокрема, у царині *мистецтва*.

Краса – «одна з найважливіших категорій естетики, котра поруч з категорією прекрасного слугує для визначення і оцінки таких зовнішніх та внутрішніх естетичних властивостей предметів та явищ дійсності, як досконалість, гармонійність, виразність, довершеність» (О. Петрушенко). Нерідко ця *категорія* виступає синонімом *категорії* «прекрасне»; їх доречно використовувати, описуючи й характеризуючи характери видатних осіб, ті чи інші історичні події та ін., що є здатними справляти приємне враження на сучасників чи дослідників. Важливим завданням *естетики історії* слід визнати визначення гранично чітких критеріїв К., яка має місце в історичному процесі. Окрім того, інтерес естетика не може не викликати й К. історичного *наративу*.

Кумедне в історії – див. *Комічне*.

Л

Легенда (від лат. *legenda* «читання», «те, що слід прочитати») – 1) середньовічна назва агіографічного твору; 2) фольклорний жанр, усне народне оповідання про якусь непересічну особу чи незвичайну подію. На відміну від *казки*, Л., як правило, не має усталених початкових і прикінцевих формул (щоправда, на початку її слухача або читача чекає констатація, що події, про які буде розповідатися, мали місце у далекому минулому – «Було це давно...», «Колись давно-давно...» тощо). Л. починається з викладу змісту і може закінчуватися висновком, повчальним підсумком.

Лірика (від грец. *λύρικός* – лірний; твір, виконаний під акомпанемент ліри) – один із трьох фундаментальних жанрів літератури (поруч із *драмою* та *епосом*), «основною особливістю котрого є зображення внутрішнього світу людини, її переживань, викликаних тими чи іншими життєвими обставинами» (О. Петрушенко). Л. не вважають синонімом поняття «поезія», однак, як правило, вона звертається до віршованої форми. *Естетика історії* виявляє значну цікавість до ліричної інтерпретації певних історичних подій, характеру та звершень якихось видатних персоналій і водночас вивчає вплив Л. на життя суспільства.

М

Мемуари (від франц. *mémoires* – «спогади») – оповідь учасника чи очевидця реальних історичних подій, якій притаманна документальність, історична достовірність, але не виключається право автора на художній домисел.

Мистецтво – 1) поняття, використовуване для позначення майстерності у чомусь; 2) «особлива форма суспільної свідомості і людської діяльності, в котрій органічно поєднуються художнє (образне) пізнання життя і творчість за законами краси» (О. Петрушенко). Наразі мова йде про М., які традиційно відносять до так званих «красних / витончених М.» («*fine arts*») – *архітектури*, літератури, живопису, скульптури, *музики*, *хореографії*, *театру* та *кіно*.

Мімесис (від грец. *μίμησις* – «подоба», «відтворення», «наслідування») – хрестоматійне поняття *естетики*, що традиційно застосовується при визначенні сутності мистецьких звершень. З відповідного погляду, *мистецтво* являє собою наслідування чогось або когось у творчий спосіб. Поняття «М.», безперечно, може використовуватися й у інших царинах, зокрема, в *історії* та *філософії історії*. Яскравим прикладом цього виступають роздуми відомого дослідника А. Дж. Тойнбі, за яким М. – «невід’ємна характеристика суспільного життя». Послуговуючись досягненнями філософів-естетиків, що осмислюють М. в *мистецтві*, *естетика історії* має вдаватися до подальшої розробки теорії М., застосовуючи її при дослідженні як історичного процесу, так і історичного *нарративу*.

Міф (від грец. *μῦθος* – «оповідь», «розповідь», «сказання», «переказ») – архаїчна оповідь, в якій знаходять вираження уявлення про божественне буття, світ, природу, людину, суспільство та історичний процес.

Музейна експозиція (від грец. *τὸ μουσείον* – «дім муз» та лат. *expositio* – «виставлення для огляду») – основна форма просвітницької діяльності, що здійснюється працівниками музею як науково-дослідної та культурно-просвітницької установи публічного типу; різновид науково-популярного історичного *нарративу* з яскраво вираженим художнім виміром.

Музика (від грец. μουσική – «мистецтво муз») – «вид мистецтва, що відображає дійсність у звукових образах» та «має велику силу безпосереднього емоційного впливу» (О. Петрушенко). В музичних творах відображаються світогляд та почуття їх творців, їхні уявлення про *історію* (згадаймо творчу спадщину М. Лисенка, С. Прокоф'єва, Й. Штрауса-старшого та ін.); досліджуючи ці твори можна, до певної міри, збагнути суспільні настрої та взагалі специфіку якоїсь історико-культурної епохи. Водночас М., справляючи великий вплив на емоційний стан та думки людини (як, наприклад, М. державного гімну), здатна виступити потужним чинником розвитку суспільства, що, звісно, значно посилює інтерес до неї з боку *естетики історії*.

Н

Наратив (від англ. і фр. narrative – «оповідь»; походить від лат. narrare – «розповідати», «пояснювати») – передання певної інформації, вражень та почуттів. Ведучи мову про історичний Н. (донесення до суспільства уявлень про історичний процес та емоцій, спричинених дослідженням цього процесу), доречно виділити такі його різновиди, як науковий (представлений власне історичними студіями), науково-популярний (його прикладами є, зокрема, спеціальні, адаптовані до загального сприйняття й розуміння праці чи музейна експозиція) та художній (див. *Історичне мистецтво*). При цьому слід пам'ятати, що межа між цими видами Н. нерідко втрачає свою чіткість (наприклад, в *історичному романі* чи *історичному фільмі* досить яскраво вираженим може бути науково-популярний вимір, що активно співдіє із власне виміром художнім).

Низьке (нище) в історії – протилежність *піднесеному в історії*; *категорія естетики історії*, що позначає якісь недостойні, лихі явища дійсності, які вражають значним ступенем відступу від належних норм спілкування, норм етикету, норм міждержавних відносин тощо (як-от політичне віроломство, державна зрада, підступний напад на іншу країну, мародерство, знущання над мирним населенням загарбаних земель). За значенням *категорія* «Н. в і.» збігається з *категорією* «*потворне в історії*», однак уживання саме цієї *категорії* посилює характеристику певного негативного явища чи процесу, підкреслюючи його різкий контраст із гідним, добрим, благим, конкретизує наші уявлення про його потворність.

Нумізмати́ка (від лат. *numisma* та грец. *νόμισμα* – «монета») – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, яка досліджує гроші, монети та медалі, визначає їх справжність та здатність виступати в ролі історичного джерела, а також вивчає історію їх створення й використання в суспільстві.

Опера (від італ. *opera* – «дія», «праця», «твір») – «художній твір, зміст якого втілюється в сценічних музично-поетичних образах» (Ж. Безвершук). О. поєднує в театральному дійстві вокальну й інструментальну музику, драматургію, сценографію та хореографію, в такий спосіб являючи собою яскравий приклад синтетичного мистецтва. Безперечно, увагу естетики історії привертають до себе, в першу чергу, історичні О. (як-от «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Франческа да Ріміні» С. Рахманінова), що постають різновидом художнього історичного *наративу*.

Палеографія (від грец. *παλαιός* – «старовинний» та *γράφω* – «писати») – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, предметом якої постають давні системи письма, зовнішні ознаки рукописів (такі, як матеріал, на якому написано текст, знаряддя письма, чорнило, художнє оформлення тощо).

Піднесене в історії – естетико-історична категорія, якою доцільно позначати події далекого чи недалекого минулого, що вражають особливо високим ступенем своєї благої значущості, або особливо достойні риси характеру видатних особистостей та суспільної свідомості.

Портрет (від франц. *portrait*; походить від старофранц. *portraire* – «точно відтворювати що-небудь») – 1) жанр зображувального мистецтва, метою якого є відтворення характерних рис зовнішності якоїсь особи й, окрім того, вказання на рід її діяльності та вираження певних рис її характеру, що досягається з допомогою різних художніх засобів (наприклад, акцентації уваги на міміці, жестах, позі цієї особи або речах, які вона тримає в руках). *Естетика*

історії закономірно цікавиться П. видатних діячів історії (як-от «П. Генріха VIII» пензля Г. Гольбейна, п. «Авраам Лінкольн» пензля Дж. Хілі чи «П. Кирила Розумовського» пензля П. Батоні); 2) зображення якоїсь людини взагалі (за допомогою фотографування, фільмування, літературних прийомів тощо).

Потворне в історії – протилежність *прекрасному в історії*; естетико-історична *категорія* для позначення негативних процесів чи явищ, здатних викликати несприйняття й осуд (як-от примітивна політична риторика залякування чи недолуга реформаторська політика).

Почуття – здатність сприймати навколишній світ, відчувати; душевні та фізичні відчуття; певні переживання, *емоції*.

Прекрасне в історії – див. *Краса*.

Прогностика (від грец. πρόγνωσις – «передбачення») – наукове передбачення розвитку певних подій, процесів чи явищ, що базується на отриманих дослідником знаннях, набутому досвіді, розумінні попередньо визначених принципів, які панують у дійсності.

Психоісторія (від грец. ψυχή – «душа» та історіа – «оповідь») – наука, що прагне дослідити психологічну мотивацію людських учинків, які мали місце в минулому. В якості самостійної наукової дисципліни П. починає розроблятися з др. пол. ХХ ст. істориком та психологом Л. Дем'юсом. Предмет цієї науки суттєво збігається з предметом естетико-історичних студій: П. приділяє значну увагу емоційній природі поведінки спільнот та націй. Відношення між цими двома дисциплінами доцільно, зокрема, уподібнити до відношення між філософською антропологією та психологією, *естетикою* та мистецтвознавством, *філософією історії* та історичною наукою: в той час, як П., подібно до власне історії, займається розглядом більш конкретних питань, пов'язаних із історичним процесом, *естетика історії*, постаючи загальною теорією впливу чуттєво-емоційної активності, уяви й художньої творчості на життя суспільства, прагне до здійснення граничних узагальнень та осмислення найбільш загальних теоретичних проблем.

Р

Рецепція (від лат. *receptio* – «прийняття») – сприйняття певної дійсності, в тому числі суспільного буття, міжособистісних стосунків, важливих подій, мистецьких творів тощо.

Реципієнт (від лат. *recipiens*, род. відм. *recipientis* – «той, хто отримує», «той, хто приймає») – суб'єкт процесу *рецепції*.

С

Сарказм (від грец. *σαρκασμός* – «розривати м'ясо», в переносному сенсі – «насмішка») – «особливий вид естетичної оцінки явищ дійсності, вираженої в формі гнівної їдкої насмішки, прямої, нищівної іронії, що не допускає двоякого трактування» (О. Петрушенко). С. відверто засуджує ті чи ті пороки людини та суспільства; в ньому в неприхований спосіб виявляється не лише інтелектуальна оцінка, але й емоційне ставлення до певних негативних явищ, які мають місце в історії людства. Ця обставина, звісно, робить С. надзвичайно цікавим предметом естетико-історичних пошуків.

Сатира (лат. *satira*, від *satura lanx* – «суміш», «усяка всячина») – особливий спосіб *художньої інтерпретації* дійсності, який полягає в різкому висміюванні та засудженні вад людського характеру, пороків суспільства, сумнозвісних подій історії. Сатиричному художньому образу властиві нещадність, перебільшення, згущення барв, карикатурність. С. неминуче викликає до себе інтерес із боку *естетики історії*, позаяк аналіз сатиричних творів (таких, як сатири Ювенала, кінострічка «Великий диктатор» Ч. Чапліна або комедія «Ревізор» Г. Гоголя) дозволяє скласти уявлення про, зокрема, інтелектуальну та емоційну реакцію митця на сучасні йому ниці, ганебні й неприпустимі явища.

Скульптура (від лат. *sculperе* – «вирізьблювати», «висікати») – 1) різновид образотворчого мистецтва, ліплення, витвори якого мають об'ємну форму та зроблені із твердих чи пластичних матеріалів; 2) власне витвори цього виду мистецтва. Завданням *естетики історії* виступає осмислення скульптурних зображень видатних осіб чи історичних подій (як-от зображення Олександра Македонського на Сидонському саркофазі або пам'ятника

Б. Хмельницькому скульптора М. Микешина), а також значення цих зображень як вияву певних індивідуальних чи суспільних поглядів, почуттів, настроїв або ж як чинників суспільної свідомості (як, наприклад, «Статуя молодого Мао Цзедуна» на Мандариновому острові або пам'ятник президенту Сапармурату Туркменбаші на Арці нейтралітету в Ашхабаді).

Соціальні науки (від лат. *socium* – «спільне») – низка дисциплін, які займаються вивченням різних аспектів суспільного буття. Серед них ми зустрічаємо соціологію, політологію, правознавство та ін. До числа С. н. відносять і *історію* (яка водночас може бути потрактована, як гуманітарна наука).

Справжнє – дещо дійсне, істинне (як-от справжнє історичне джерело, справжній артефакт, справжній героїзм) або щире, не вдаване (справжнє патріотичне почуття, співчуття скривдженим тощо).

Сумне в історії – протилежність *веселому в історії*; категорія, якою доречно позначати явища чи події, здатні викликати смуток, журбу, жаль чи співчуття, справити гнітюче враження (як, наприклад, воєнні дії, загибель героя, техногенна катастрофа, смерть видатної достойної персоналії).

Сфрагістика (від грец. *σφραγίδα* – «печатка») – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, яка вивчає печатки, історію їх створення та використання, присутню на печатках символіку тощо.

Сценарій (від італ. *scenariò*, походить від лат. *scaena* – «сцена») – стислий або максимально деталізований виклад змісту п'єси чи кінострічки.

Талант (від грец. *τάλαντον*, лат. *talentum* – «талант») у значенні античної міри ваги; див. новозавітну притчу про таланти (*Матф. 25:14-23*) – визначна обдарованість, особливий хист особистості до якоїсь справи, зокрема, до *художньої творчості*.

Театр (від грец. θέατρον – «місце для видовищ», «видовище») – синтетичний різновид мистецтва, постановка та презентація вистав, в яких поєднані: а) оповідання; б) «сценічне перевтілення, тобто створення художнього образу шляхом гри актора безпосередньо перед глядачами» (О. Петрушенко); в) декорації; г) музичний чи пісенно-музичний супровід, а також нерідко д) танець. Театральне мистецтво традиційно виступає чинником розвитку науково-популярного та художнього різновидів історичного *нарративу*, інсценізуючи твори, присвячені видатним особистостям, історичним подіям, відтворюючи культурну атмосферу епохи тощо (див. *Балет, Драма, Опера*).

Типове в історії (від грец. τύπος – «відбиток», «форма», «зразок») – *категорія*, що нею позначаються події чи явища, які є характерними (для якоїсь епохи, нації тощо), можуть часто зустрічатися в історії, в яких (навіть якщо вони не є численними) яскраво виявляються певні загальні тенденції.

Трагічне (від грец. τραγικός – «цапиний» (походить від τραγός – «цап»), а також «трагедійний», «властивий трагедії») – «одна з основних категорій естетики, що слугує для визначення сутності непримиренної, глибоко принципової боротьби..., котра виражає гострі, нездоланні на даному етапі суперечності і часто завершується загибеллю героя, але може залишити оптимістичне почуття його моральної перемоги і перемоги тієї ідеї, за яку він боровся» (О. Петрушенко). Водночас, враховуючи зв'язок концепту «Т.» з фаталістичними уявленнями, з вірою у сліпу та невблаганну долю, цю *категорію* не слід застосовувати в усіх випадках, коли мова йде про нерівну боротьбу, страждання тощо. І в реальному житті, і в *мистецтві* ми знаходимо численні приклади героїв, які є принциповими антифаталістами, що робить їхній вільний вибір шляху добрих справ та самозречення (а нерідко й діяльного каяття) по-справжньому гідним захоплення, позаяк вони свідомо із благою метою наражають себе на тяготи, негаразди, мучення й навіть на неминучу смерть, розуміючи, що цілком могли б уникнути всього цього шляхом відмови від своєї високої мети. Відповідно, на думку розробника спецкурсу, *категорію* «трагічне», що позначає дещо, буцімто спричинене невблаганним фатумом та здатне викликати жаль, смуток чи співчуття, доцільно розглядати лише як модифікацію категорії «сумне». Що ж до героїчної свідомої жертвовності, яка прирікає

достойну особистість на страждання та загибель, то в цьому випадку досліднику слід оперувати насамперед такими естетичними категоріями, як власне «героїчне» (за потреби й «піднесене») та «сумне». Цей підхід доречно застосовувати й в естетиці історії при дослідженні відповідних подій чи їх художньої інтерпретації. Термін «Т.» при цьому слід використовувати дуже обережно й умовно: як такий, він стосується лише сфери художньої реальності, в якій знаходить свій вияв фаталізм¹.

У

Уява людська – здатність вигадувати, фантазувати, створювати у своїй свідомості певні образи (в тому числі й такі, що не мають аналогів у навколишній чуттєвій дійсності), при цьому послуговуючись власною образною пам'яттю.

Ф

Фантастика (від лат. *phantasia*, походить від грец. *φαντασία* – «уява»; від грец. *φανταστική* – «мистецтво уяви») – мистецький жанр, у творах якого ми зустрічаємось із результатами активної праці уяви автора, що зображує щось принципово незвичайне у нашому світі, майбутнє цього світу або якійсь інший – іншопланетний чи іншовимірний – світ. Водночас зображена у фантастичних творах реальність постає вигаданою (ба навіть прогнозованою) реальністю, в якій розгортається сюжет, пов'язаний із, зокрема, класичними проблемами життя людини та суспільства – проблемами міжособистісних стосунків, вибору вірного шляху життя, добрих та злих учинків, злочину та кари, боротьби за справедливість та ін. (згадаймо твори Р. Бредбері, Ж. Верна, Дж. Камерона, Дж. Лондона, Дж. Лукаса, Дж. Орвелла, А. Тарковського та ін.). Фантастичний твір є виявом уявлень його автора про історичний процес; він тією чи іншою мірою може виконувати прогностичну чи попереджувальну функції. Все це робить Ф. цікавим та перспективним для вивчення предметом естетики історії.

¹ Також дивись: Федь І. А. Релігія і мистецтво: два плеча одного важеля у формуванні національної свідомості. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць*. Вип. 14. Київ: Міленіум, 2005. С. 144.

Фантастичне (від лат. *phantasia*, походить від грец. *φαντασία* – «уява»; від грец. *φανταστική* – «мистецтво уяви») – *категорія*, що позначає певний витвір уяви, де що вигадане або таке, що вражає своїм виходом за межі звичайного.

Фентезі (від англ. *fantasy* / *phantasy*, походить від лат. *phantasia* та від грец. *φαντασία* – «уява») – «жанр фантастичної казки, що поєднує елементи історичних легенд, науково-технічних прогнозів, авантюрно-пригодницьких інтриг, а також філософських роздумів...» (Ж. Безвершук). Водночас у творах цього жанру ми можемо знаходити й яскраві вияви релігійних ідей (згадаймо «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса) та історичні алюзії (як-от у «Володарі перснів» Дж. Р. Р. Толкіна).

Філософія історії – загальна теорія досліджень минулого та процесу розвитку певної спільноти, суспільства, людства.

Фольклор (від англ. *folk-lore* – «народна мудрість») – усна народна творчість; словесні та музичні витвори усної народної творчості (на зразок *дум, казок, міфів*, народних мелодій тощо), які тривалий час передаються від покоління до покоління.

Хореографія (від грец. *χορεία* – «танець» та *γραφή* – «писати») – *мистецтво* танцю. Завдяки сукупності відповідних художніх засобів (пластичних поз, танцювальних рухів, жестикуляції тощо), посилені музичним супроводом, Х. здатна до своєрідного зображення певних історичних подій чи характерів відомих персоналій (див. *Історичний балет*).

Хронологія історична (від грец. *χρόνος* – «час» та *λόγος* – «знання», «вчення») – допоміжна / спеціальна історична дисципліна, завданням якої є вивчення різних систем літочислення. *Естетика історії* повинна взаємодіяти з Х. і. задля визначення ролі чуттєвого й емоційного досвіду людини в осягненні феномена часу, в осмисленні тривалості певних явищ, у з'ясуванні ступеня швидкості історичного процесу.

Художній образ – специфічний засіб відображення дійсності, своєрідно трансформованої у свідомості, уяві митця, узагальнення дійсності в конкретно-чуттєвій формі. Поняття «Х. о.» вживається для позначення або персонажа якогось твору *мистецтва*, або ж «усього художнього полотна як цілісної системи образів і його окремих частин, сторін» (О. Петрушенко).

Художня інтерпретація (від лат. *interpretatio*, походить від *interpreter* – «роз'яснюю», «перекладаю») – 1) тлумачення витвору *мистецтва*; 2) «процес і результат створення власного художнього твору на основі творчого переосмислення позахудожніх фактів або ж «первинного» мистецького твору, який може піддаватися різним варіантам трансформацій» (О. Колесник). З позицій *естетики історії*, Х. і. (як процес творчого осмислення, оцінки, пояснення подій минулого, суспільно-політичних процесів тощо) являє собою важливий чинник розвитку історичного *нарративу*, при чому не тільки його художньої складової – *історичного мистецтва*, – але й *нарративу* науково-популярного й навіть власне наукового, позаяк і йому притаманний більш чи менш відчутний художній вимір – результат дії уяви дослідника, його емоцій та ін.

Художня критика (від франц. *critique*, походить від грец. критикі – «судження») – ретельний аналіз, пояснення та оцінювання витворів *мистецтва*.

Художня культура (від лат. *cultura* – «обробка (землі)», в переносному сенсі – «обробка людського норову, розуму»; також від лат. *cultus* – «поклоніння») – вся сукупність красних / витончених *мистецтв*, мистецька творчість та власне витвори мистецтва.

Художня правда – відповідність відображення у творах *мистецтва* тих чи інших подій або явищ дійсному стану речей, що водночас не виключає авторського вимислу та *художньої умовності*. Завданнями *естетики історії* постають, зокрема, визначення ступеня збігу Х. п. та *історичної правди*, а також осмислення проблеми припустимості творчої вигадки при зображенні минулого.

Художня творчість – «створення і виконання творів мистецтва; створення нових естетичних цінностей» (О. Петрушенко); процес продукування зразків красних / витончених *мистецтв*, що здійснюється завдяки використанню, зокрема, власних інтелекту, чуттєво-емоційного досвіду, образної пам'яті, *уяви*, дотепності та ін. Водночас художньо-творчий підхід (принаймні його елементи)

застосовується й у інших сферах діяльності, наприклад, у науці, коли вчений намагається викладати свої думки, послуговуючись образністю, влучними метафорами або ж доречною іронією чи жартами. Важливими завданнями *естетики історії* постає визначення ролі Х. т. у творенні історичного *нарративу*, а також співставлення її із творенням історичного процесу.

Художня умовність – «засіб образної виразності, котрий протистоїть зовнішній правдоподібності, безпосередньому показу конкретних явищ життя, але слугує для вираження *художньої правди*» (О. Петрушенко); більша чи менша невідповідність відображуваних у творі *мистецтва* дійсності власне цій дійсності, що не є суттєвою й не заважає й навіть може сприяти розкриттю основних ідей твору.

Ч

Чуття – *відчуття* або *передчуття* чогось; певний емоційний стан; здатність сприймати навколишній світ, відчувати, розуміти щось. Поняття «Ч.» може використовуватися в якості синоніма до понять «*відчуття*» та «*почуття*». Заради уникнення чи стримування термінологічної плутанини, розробник спецкурсу рекомендує позначати поняттям «Ч.» насамперед людську здатність пізнавати дійсність за допомогою зору, слуху, нюху, дотику та смаку.

Ш

Шарж (від франц. *charger* – «перебільшувати») – різновид карикатури, свого роду дружня, добродушна *карикатура*, художній образ, в якому жартівливо виділені та змінені (наприклад, перебільшені, уподібнені до тваринних) окремі риси зображуваної особи чи явища. Водночас дослідники можуть вести мову й про разючий сатиричний ш., що має на меті висміювання людських вад характеру або негативних явищ у суспільстві.

Я

Ясність (*історичного нарративу*) – чіткість, виразність, зрозумілість, логічність та переконливість конкретної наукової, науково-популярної або художньої оповіді про минуле.

ФРАГМЕНТИ ОКРЕМИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

АРИСТОТЕЛЬ

«ПОЕТИКА»¹

ІХ

[поезія та історія; фабули]

«[...] Із сказаного ясно також, що завдання поета – говорити не про те, що справді сталося, а про те, що могло б статися, тобто про можливе або неминуче. Історик і поет відрізняються один від одного не тим, що один із них говорить віршами, а другий – прозою (можна Геродотові твори викласти віршами, і все-таки це була б історія, хоч і у віршах); відрізняє їх те, що один говорить про події, які справді відбулися, а другий – про те, що могло б статися. Тим-то поезія і філософськи глибша, і серйозніша за історію – поезія говорить більш про загальне, а історія – про окреме.

Загальне полягає в тому, що людині певної вдачі доводиться говорити або робити, виходячи з ймовірності або необхідності, а цього їй прагне поезія, надаючи імення своїм героям. Окреме ж – це, приміром, те, що зробив Алквіад, або те, що з ним трапилось.

Сказане цілком можна пояснити на прикладі комедії. Склавши фабулу відповідно до ймовірності, автори комедії підставляють випадкові імена, але не торкаються певних осіб, як поети ямбічні. Що ж до трагедії, то в ній додержуються справжніх імен, оскільки довіру викликає тільки можливе. Адже ми не віримо в можливість того, що не сталося; а що сталося, те, очевидно, можливе, бо воно їй не сталося б, якби не було можливе. Проте в трагедіях буває й так, що одно або два імені – справжні, а решта – вигадані. А в деяких і жодного справжнього імені немає, як-от,

¹ Цит. за виданням: Аристотель. Поетика / Пер. Б. Тена. <https://moreknig.org/starinnoe/starinnaya-literatura-prochee/250200-poetika.html>

наприклад, в Агафоновій «Квітці». В цій трагедії вигадані і події, і імена, а проте вона подобається. Отож, поетові не треба обов'язково додержуватися традиційних переказів, що ними обмежуються найкращі трагедії. Та їй смішно цього домагатися, бо їй відоме – не багатьом відоме, а проте подобається всім.

З усього цього ясно, що поетові належить бути більш творцем фабул, ніж віршових розмірів, бо їй поет він у тій мірі, у якій відтворює дійсність, а відтворює він її в дії. Навіть якщо йому довелося б писати про те, що сталося насправді, він все одно залишається творцем. Іноді ніщо не заважає справжнім подіям мати характер ймовірності і можливості, але відібрати їх – це їй значить бути творцем.

З недосконалих фабул, тобто дій, найгіршими є епізодичні. Епізодичною я вважаю таку фабулу, в якій епізоди вставляються один за одним і при цьому не звертається увага на їх ймовірність та необхідність. Такими фабули виходять у поганих поетів з їхньої вини, а в хороших – з огляду на арбітрів: готуючи вистави і надмірно розтягуючи фабулу, поети часто бувають змушені порушувати її послідовність.

Трагедія відтворює не тільки дію завершену, але й таку, яка викликає жах і жаль. Це здебільшого буває тоді, коли щось несподівано виникає із самого взаємозв'язку подій. Здивування матиме у такому випадку більшу силу, ніж коли що-небудь трапляється само собою і випадково. Адже і з випадкового найвидатнішим здається те, що трапилось начебто навмисно, як-от, наприклад, те, що статуя Мітія в Аргосі впала на винуватця Мітієвої смерті і вбила його тоді, коли він на неї дивився. Такі події не здаються нам випадковими, отже, їй фабули такі безперечно кращі».

АРСЕНІЙ ГУЛИГА

«ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»¹

[естетичне осягнення дійсності]

«Естетичні відношення об'єктивні, вони виникають у процесі діяльності – пізнання та перетворення людиною навколишнього світу, вони відносяться до практично-духовної (ціннісної) сфери діяльності людини, загальною характеристикою якої слугує спосіб сприйняття – через особливого роду емоцію. Естетично осягнути предмет значить пережити його, насолодитися ним [...]

Якщо людина ставиться до об'єкту тільки умоглядно, значить вона не прилучилася до краси. Розум активно включений у естетичну діяльність, переживання може проходити через розуміння (і навпаки), але головне полягає все ж у тому, щоби виникла яскрава, своєрідна емоція».

[естетичне відношення та пізнання]

«Естетичне відношення не завжди носить пізнавальний характер... І все ж зв'язок між естетичним та пізнавальним існує, а еволюція художньої діяльності веде до його зміцнення; мистецтво в наші дні все більше зближується з наукою [...]

[естетичне осягнення дійсності та історична реальність]

...Історична реальність може й повинна бути включена у сферу естетичного осягнення світу [...]

...Історична дійсність народжує ситуації, сповнені великого естетичного сенсу. Образно-емоційне начало переходить із матеріалу, що досліджується, до історичної оповіді іноді навіть незалежно від намірів автора. Історик не має права нехтувати пізнавальними та емоційними можливостями, які сама історія дає йому в руки. Свідомо їх використовуючи, він може добитися більшої дієвості свого твору.

Історія вимагає співпереживання; безпристрасна історична оповідь – свідчення духовної бідності автора. Історик звертається й до внутрішнього світу особистості, намагається припідняти завісу над спонукальними мотивами людських учинків, відтворити логіку (або алогічність) думок та почуттів людини, яка здійснила

¹ Цит. за виданням: Гулыга А. В. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. 128 с.
Переклад з рос. А. В. Царенок.

той чи той соціально-значимий акт. Серйозним обмеженням тут може служити лише відсутність надійних джерел.

Звісно, не будь-яка проблема в історії дає простір для застосування образно-емоційних засобів. Завдання, що вирішується істориками, вимагає іноді однобічного підходу до матеріала (такий стан речей, наприклад, в економічній історії, де широко застосовується математична обробка досліджуваних даних, а образні можливості осягнення матеріалу значною мірою обмежені). Але коли історик має справу з різноманіттям історичної конкретності, – епохою, взятою як ціле, життям народу, класу, людини, то в арсеналі його пізнавальних засобів образне мислення займає значне місце».

[історичне узагальнення]

«Історичне узагальнення являє собою своєрідний синтез теоретичного та естетичного осягнення світу. Воно подвійне за своєю природою: абстрактне та чуттєво-конкретне, поняття співіснують тут із наочною картиною минулого. Історик не має права вступати до царини вимислу та домислу, але коли він зіткнується з типовим явищем та яскраво розповідає про нього, його оповідь набуває й естетичної цінності».

[перевага митця над ученим]

«Часто і новий факт, і нова ідея відкриваються раніше митцю, ніж ученому. Естетично розвинений розум гостріше помічає та яскравіше викладає сутність справи».

[історія та мистецтво]

«Межа між історією та мистецтвом стирається, але вона все ж залишається. Тому вірніше буде сказати: історія та мистецтво – союзники. В них одна мета – осягнення минулого, формування історичної свідомості. В них близькі за природою своєю образні засоби, єдина основа творчості».

[якості найкращого історика]

«Найвищих результатів добивається історик, який однаково володіє мистецтвом образного осягнення світу та майстерністю теоретичного аналізу, який сплавлює їх в органічне ціле».

АЛАН МАНСЛОУ

«ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»¹

[історія та минуле; десять естетико-історичних форм]

«Дослідження «минулого» задля пошуку того, що історик воліє побачити чи не побачити в цьому минулому, відверто кажучи, завжди являє собою незграбний процес. Це пояснюється тим, що історія не існує в минулому, й відповідно – й іронічно – історія існує тільки в нашому вічному теперішньому в таких численних різних формах, як лекції, дослідницькі роботи, журнальні статті, книги, телесценарії, ігри та інші численні форми наративу. Отже, моя книга має за мету вказати на те, що наш досвід минулого може бути зрозумілим та висловленим тільки за допомогою низки естетико-історичних форм, якими, на моє переконання, є пропоновані мною концепти: це естетичні форми «Упереджене» [Factional], «Штучне» [Factitious], «Сфабриковане» [Fabricated], «Фракційне» [Factious], «Фактитивне» [Factitive], «Каузальне» [Factive], «Фактуалістичне» [Factualist], «Вигадане» [Fictitious], «Фіктивне» [Fictive] та «Фігуративне» [Figurative], що через них минуле перетворене на історію, незалежно від того, визнає це більшість істориків чи ні.

...Кожен із цих концептів постає самостійним. ...З погляду, який дозволяє нам зрозуміти природу «історико-літературної естетики», вони являтимуть собою щось нове для значної більшості академічних істориків. Причина такого стану речей полягає в тому, що історики скоріше займаються природою минулого, ніж літературною естетикою того, що вони роблять, тобто процесом перетворення минулого на історію / творенням історії [historying]. У Вступі я не буду більше зупинятися на природі цих ключевих концептів і лише знову наголошу на тому, що історію не слід плутати з минулим».

¹ Цит. за виданням: Munslow A. The Aesthetics of History. Routledge, 2022. 204 p.
Переклад з англ. А. В. Царенок.

[естетика є посередником між минулим та історією]

«Таким чином, незалежно від того, чи усвідомлюють це історики, чи ні, посередником між минулим та історією виступає естетика. Кожна з десяти частин цієї книги демонструє, що наше вивчення минулого – я сподіваюся – є демонстрацією естезису. Естезис, вочевидь, постає формою сприйняття, властивою історикам (а також усім іншим людям), яка дозволяє займатися тим, що може стати доступним завдяки цікавості та / чи нецікавості або об'єктивності та / чи своєкорисливості. Отже, історія є тим різноманітним авторським «естетичним», за посередництва якого ми займаємось минулим. Відповідно, автор-історик має будь-яке число опцій, коли береться за перетворення минулого на історію. Прикро їй абсурдно, але уявлення, за яким минуле може бути осягнене завдяки його історії, позбавлене сенсу. Причиною цього є те, що «минуле» завжди відтворюється як «деконструйована пропозиція». Ця «деконструйована пропозиція» просто являє собою обробку смислу [a processing of the meaning] розуміння минулого якимсь істориком [...]

...Історики цілком залежні від принципу естетичного реалізму. Історія, відтак, не є простим переліком того, що трапилося в певному порядку, але минуле завжди та неминуче є естетичною справою [an aesthetic undertaking]».

КОНСТАНТИН ІСУПОВ

«ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»¹

«Естетика історії – сприйняття та опис минулого як естетичного артефакту та художнього твору. Термін «історична естетика» в цьому контексті зустрічається у О. Герцена та М. Бердяєва. Сучасні автори (А. Гулига) під Е[стетикою] І[сторії] мають на увазі естетизовану історіографію («історія» тут – ім'я науки, а не процесу). П. Чаадаєвим відзначений пріоритет художності перед аналізом у працях ... істориків, зокрема, М. Карамзіна; Пушкін в епістолярній полеміці з автором «Філософічних листів» (1829–1831) віддав перевагу аргументуванню «картинами», а не логічними висновками [...].

¹ Цит. за: Исупов К. Эстетика истории. <http://russculture.ru/2020/12/28/estetika-istorii/>
Переклад із рос. А. В. Царенок.

Логіці етичної тотожності «слова» та «справи» підкорені романтичні програми побудови особистого життя за моделлю художнього тексту та режими історичного пояснення (див. традицію Гердера у М. Погодіна та Гоголя). Текст життя, за В. Одоевським, є «результат трьох елементів»: «знання», «художнього твору» та «віри» [...]

Філософія історії К. Леонтьєва стоїть на естетичній організмичній тріаді історичного процесу («первісна простота», «квітуча складність», «вторинне змішувальне спрощення»), її намагався розвинути В. Розанов. Леонтьєв естетичну аргументацію переніс на історію... Як естетичну акцію осмислював М. Федоров фундаментальну трансформацію історичного часу у процесі звершення Спільної справи. [...] Про творчість історії як про «людське мистецтво» говорив ... М. Данилевський. Втрата сучасниками життєвого артистизму – провідна тема Чехова.

Соціальні потрясіння та криза історичної свідомості на початку ХХ ст. перетворили Е[стетику] І[сторії] на форму спасительного протистояння революційному безуму епохи. Повальна естетизація літературно-філософського та художньо-музичного побуту супроводжувалася безперервним відтворенням естетичних моделей культурного минулого [...]

П. Флоренському минуле з'являється, за символістським статутом, знаковим іконостасом: минуле ніби звивається у виразний смисловий візерунок, самопозначаючись у найбільш суттєвих точках (іконічність минулого), щоб зімкнути свої лінії на Символі всіх символів – Церкві. У богослов'ї культури Г. Федотова ієрархії краси Космосу та рівні людської творчості описані як благодатне саморозкриття Св. Духа («Про Св. Дух у природі та мистецтві», 1932). Суб'єктом досконалого зодчества історії у С. Булгакова стала тварно-нетварна Софія та її синергійні агенти в долішньому світі, для якого зразком умного мистецтва життя має слугувати досвід подвижників. Софіологія по суті стала естетичною космодицеєю та естетичним виправданням людини в історії. Світовлаштувальна софійність буття та сенсоосяяний Логос світу свідчать про творчу присутність у ньому людини, яка наслідує красу мудро влаштованого Космосу, всю онтологічну естетику Божого Домобудівництва в його смисловій архітектоніці та творчій заданості: «Логос світу є й людський Логос, а краса світу є й людська краса. Тому зрозуміти світ можна тільки через людину, в її історії». [...]

М. Бердяєв будує картини історичного дерзання людини в долі; поривом до творчої свободи вона досягає повноти самореалізації за межами «світу об'єктів», що агресивно робить її зовнішньою [мовою оригіналу – «овнешняющего»]. Трагедію творчості своєї епохи Бердяєв бачив у тому, що воно «не досягає онтологічних результатів», – у досвіді Ніцше, Ібсена, Достоевського, символістів та декадентів і особливо наочно – у Л. Толстого. Естетизм історії містеріальний, – це шлях від містерій Діоніса до вселенської Містерії Голгофи, що завершується в позачасових [мовою оригіналу – «завременных»] надрах Трійці. [...] Ф. Степун запропонував естетську програму подолання косності світової матерії у «творчій самоорганізації» особистості; наука історії для нього більш близька до естетики, ніж до природничо-науковим дисциплінам. Естетичні преформації людства запропоновані Л. Карсавіним (обітниця спільної долі багатьох «я» у вигляді Симфонічної Особистості...), М. Лоським (діяльна співдружність творчих монад), С. Франком (зростання духу до ірраціонального злиття зі Святиною світу) [...]

АРНОЛЬД ДЖ. ТОЙНБІ

«ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ»¹

[особисті враження та цікавість історика]

«...в людських душах, природжена чутливість яких до вражень Історії пересічно нібито завжди була однаковою, реальна сила отримуваних вражень варіюється залежно від історичних обставин реципієнта. Чиста вразливість посилюється цікавістю, а цікавість стимулюватиметься тільки тоді, коли процес суспільних змін вочевидь яскравий і сильний [...]

Та навіть для меншості, соціальне середовище якої говорить їй про Історію, тієї відкритості до випромінювань історичного соціального середовища самої по собі не досить, щоб надихнути історика. Без творчого подразнення цікавості найзнайоміші й найразючіші монументи історії виконуватимуть свою промовисту

¹ Цит. за виданнями: Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.; Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 406 с.

пантоміму, не справляючи жодного враження, бо очі, до яких вони звертатимуться, будуть очима, котрі нічого не бачать [...]

Не пройнявшись цікавістю, ніхто не може стати істориком, але цього самого по собі не досить, бо якщо та цікавість неспрямована, вона може виявитись лише в досягненні безцільного всезнайства. Цікавість кожного з видатних істориків завжди спрямовувалась на пошук відповіді на якесь питання практичної ваги для його покоління, питання, яке в загальних рисах можна сформулювати так: «Як оце утворилося з того?» Переглянувши історії розвитку інтелекту видатних істориків, ми виявимо, що в більшості випадків якась важлива, а до того ж, звичайно, ще й приголомшлива суспільна подія стала викликом, який спонукав до відгуку у формі історичного пошуку. Ця подія може бути однією з тих, яким і самі вони стали свідками або в яких вони брали діяльну участь, як-от Фулідід у великій Афіно-Пелопоннеській війні або Кларендон у часи Англійської революції; або це може бути подія далекого минулого, відлуння якої й далі породжують відгуки в чутливих до історії душах, як-от інтелектуальний та емоційний виклик занепаду і падіння Римської імперії стимулював Гіббона, коли набагато сторіч пізніше той замислився серед руїн Капітолію. Творчий стимул може бути важливою подією, яка немов править за причину пізнавального пошуку, як-от, приміром, духовний виклик, що постав перед Геродотом у формі Перської війни. Проте здебільшого саме великі історичні катастрофи, кидаючи виклик природному оптимізму людини, породжують найпроникливіші історичні дослідження».

[історія, наука та белетристика]

«Існують три різні методи розглядати й описувати об'єкти нашої думки і серед них – явища людського життя. Перший – це з'ясування і запис фактів; другий – встановлення через порівняльне вивчення з'ясованих фактів загальних «законів»; третій – образне відтворення фактів у формі «белетристики». Загальноновизнано, що з'ясування і запис фактів входить у обов'язки історії, а явища, яким вона має давати раду, – це суспільні процеси в цивілізаціях; що встановлення і формулювання загальних законів – справа науки і, коли йдеться про вивчення людського життя, така наука називається антропологія, а явища, які вона студіює, – це суспільні процеси в примітивних суспільствах; і нарешті, що белетристика реалізує свій метод у драмах і романах,

а явища, які вона аналізує, – це особисті взаємини між людьми. Вищенаведені міркування майже дослівно взято з творів Арістотеля.

Однак функції між трьома названими галузями людського знання розподіляються далеко не так чітко, як це уявляється на перший погляд». Так, «історія має справу з деякими, але не з усіма фактами людського життя; а з другого боку, крім запису фактів, історія теж звертається до методів белетристики і встановлює закони.

...Сам процес добору, впорядкування та подачі фактів належить до сфери белетристики, і загальноприйнята думка цілком справедлива у своїй переконаності, що жоден історик не стане великим, якщо він не обдарований чисто літературним талантом [...].

«...не тільки історія грішить використанням методів, які ми пов'язуємо з наукою та белетристикою, а й наука та белетристика аж ніяк не обмежуються тими методами, які можна вважати за їхні власні. Всі науки проходять крізь ту стадію свого розвитку, коли з'ясування та реєстрація фактів – єдиний вид можливої для них діяльності, й наука антропологія тільки щойно вийшла з цієї фази. І нарешті, ані драма, ані роман не подають одну белетристику, тільки белетристику і більш нічого, про особисті людські взаємини. Якби було так, то продукт їхньої діяльності ніколи не заслужив би Арістотелевої похвали, що він «правдивіший і філософічніший, ніж історія», а являв би собою мішанину абсурдних і пустих фантазій. Коли ми відносимо літературний твір до белетристики, ми хочемо сказати тільки те, що його персонажів не слід ототожнювати з людьми, які існували у плоті й крові, а описані в ньому події не мають нічого спільного з тими, які відбувалися в дійсності. Тобто ми маємо на увазі, що на передньому плані твору діють вигадані герої; і якщо ми не підкреслюємо, що задній план складається з реальних суспільних фактів, то тільки тому, що це уявляється очевидним і ми приймаємо його за апріорну істину. Хіба ж не найвищою похвалою для доброго художнього твору буде сказати, що він «правдиво віддзеркалює життя» і що «автор демонструє глибоке розуміння людської природи»? Ось конкретний приклад: якщо в романі описано життя вигаданої родини йоркширських фабрикантів вовни, то ми можемо похвалити автора, сказавши, що він знає західно-йоркширські фабричні містечка як свої п'ять пальців [...]

А проте межа, яку провів Арістотель між методами історії, науки та белетристики, залишається чинною в загальному плані, і, можливо, ми зрозуміємо, чому це так, знову переглянувши ці методи і відкривши, що вони відрізняються з погляду своєї придатності для обробітку «даних», наявних у різній кількості. З'ясування і реєстрація конкретних фактів – метод, можливий лише на такому полі досліджень, де даних зовсім мало. Виведення і формулювання законів – процес можливий і необхідний там, де даних надто багато, щоб записувати їх у таблиці, але не досить для створення узагальненого образу. Формула художнього творення і віддзеркалення, яку ми називаємо белетристикою, дає єдиний спосіб, застосовний там, де фактів безліч. Отже, нам пощастило виявити між трьома підходами до наукового пошуку істотну відмінність кількісного порядку. Розглянуті методи різняться за своєю придатністю до обробітку різного числа даних. Чи зможемо ми виявити відповідну різницю в кількості даних, з якими мають справу три названі вище галузі пізнання: історія, наука та белетристика?

Почавши з вивчення особистих взаємин, які входять у сферу зацікавлень белетристики, ми відразу побачимо, що існує дуже мало індивідів, чий особисті взаємини становлять такий інтерес і вагу, щоб ми визнали їх гідними занесення в той список персональних фактів, який називаємо біографією. За цими рідкими винятками дослідники людського життя у сфері особистих взаємин мають перед собою незліченні приклади універсально подібних досвідів. Сама думка про те, щоб скласти їхній вичерпний список, виглядає абсурдною. Будь-яке формулювання законів, що нібито діють у цій галузі, буде нестерпно банальним і жахливо грубим. За таких обставин факти можна викласти в значущий і розумний спосіб лише за допомогою такого запису, який давав би інтуїтивний образ нескінченного у скінченних термінах; і таким записом є художній твір».

[мімезис в історії людства]

«Істотна відмінність між цивілізаціями і примітивними суспільствами *в тій мірі, в якій ми їх знаємо, ...* проявляється в тому, куди спрямований мімезис, або наслідування. Мімезис – невід'ємна характеристика суспільного життя. Його дію можна спостерігати як у примітивних суспільствах, так і в цивілізаціях, у кожному виді громадської активності; скажімо, у сфері мистецтва

це яскраво проступає в наслідуванні стилю кінозірок їхніми менш розбещеними славою сестрами. Одначе в суспільствах різного виду мімезис спрямований у різні боки. В примітивних суспільствах, наскільки ми їх знаємо, він спрямований на старшу генерацію і на мертвих предків, які стоять, невидимі, проте відчутні, за спиною в живих старійшин, зміцнюючи їхній престиж. У суспільстві, де мімезис спрямований у минуле, панує звичай, і воно зберігає статичність. Натомість у суспільствах-цивілізаціях мімезис спрямований на творчі особистості, які ведуть за собою послідовників, тобто на людей, котрі прокладають шлях у майбутнє. У такому суспільстві «кора звичаю розламується», як висловився Уолтер Беджет у своєму трактаті «Фізика і політика»..., і воно динамічно рухається шляхом перемін і бурхливого розвитку [...]

Проблема підтягування нетворчої маси до рівня творчих першопроходців не може бути практично розв'язана в масштабах усього суспільства без звертання до мімезису – однієї з менш високих властивостей людської природи, що набувається радше навчанням, ніж у процесі чистого натхнення [...]

Мімезис сприяє набуванню суспільних «якостей» – здібностей, емоцій або ідей, не властивих людині від природи, таких, якими вона ніколи не володіла б, коли б не зустріла й не наслідувала тих, хто ними володів. Це, по суті, скорочений шлях;... хоча такий скорочений шлях і може бути неминучою стежкою до кінцевої мети, він нерідко приводить і до сумного кінця, наражаючи розвинуту цивілізацію на небезпеку швидкого занепаду [...]

Щоразу, коли цивілізація, розвиваючись, приходить у зіткнення з примітивними суспільствами, її творча меншість притягує на себе їхній мімезис, як і мімезис нетворчої більшості в лоні самої цивілізації. Але якщо такі взаємини є нормальними між цивілізацією і сусідніми примітивними суспільствами, поки цивілізація перебуває в процесі розвитку, то вони кардинально міняються, якщо і коли цивілізація надломлюється і починає розпадатися. На зміну творчим меншинам, які здобували вірних союзників завдяки чарам, що їх випромінювала їхня творча діяльність, приходить панівна більшість; не вміючи чарувати, вона покладається тільки на силу. Навколишні примітивні племена більше не тягнуться до вищої цивілізації, бо вона стає їм ворожа; ці скромні учні перестають вважати себе її учнями і перетворюються на те, що ми називаємо «зовнішнім пролетаріатом». Хоча вони ще «перебувають» у лоні вже надломленої цивілізації, вони більше не «належать» до неї».

[естетичний критерій визначення меж цивілізацій]

«Ми завершуємо наше дослідження процесу розвитку цивілізацій і на кількох розглянутих нами прикладах ми начебто переконалися, що цей процес за всіх обставин відбувається однаково. Розвиток відбувається в тих випадках, коли індивід, або творча меншина, або все суспільство відгукується на виклик, і не просто відгукується, а й породжує своїм відгуком інший виклик, який вимагає нового відгуку. Та хоча процес розвитку й видається однорідним, досвід, що його переживають зтягнуті в нього сторони, вельми різняться. Розмаїття досвіду, який виникає при зіткненні з одним ланцюгом спільних викликів, особливо впадає у вічі, коли ми порівнюємо досвіди кількох спільнот, що складають одне суспільство. Одні визнають свою поразку, інші дають успішний відгук, здійснюючи творчий рух відходу-і-повернення, ще інші ані здаються, ані перемагають, але примудряються вижити доти, доки той, хто зумів досягти успіху, покаже їм дорогу, на яку вони і звернуть слухняно слідом за першопрохідцями. Таким чином кожний успішний відгук призводить до диференціації всередині суспільства, і чим довгими бувають низки викликів, тим чіткіших обрисів набирає подібна диференціація. Більше того, якщо процес розвитку сприяє в такий спосіб розмежуванню всередині одного суспільства, де всі мають давати раду одному виклику, то а *fortiori* цей самий процес ще дужче має розмежувати суспільства, адже різні суспільства часто стикаються з викликами різного характеру.

Яскраві ілюстрації на цю тему можна виявити в царині мистецтва, адже загальновідомо, що кожна цивілізація створює власний мистецький стиль; і якщо ми намагаємося визначити межі якоїсь конкретної цивілізації в просторі або в часі, ми переконуємося, що естетичний критерій найточніший і водночас найвитонченіший. Наприклад, перегляд мистецьких стилів, які домінували в Єгипті, приводить нас до висновку, що мистецтво додинастичної доби ще не має в собі характерних єгипетських рис, а коптське мистецтво відмовилося від багатьох суто єгипетських ознак; і на підставі цих фактичних даних ми маємо змогу визначити протяжність у часі єгипетської цивілізації. Застосовуючи той самий критерій, ми можемо встановити дати, коли еллінська цивілізація пробилася на поверхню з-під кори мінойського суспільства і коли вона розпалася, поступившись місцем православно-християнському суспільству. І залишки мінойської матеріальної культури дають нам змогу окреслити часові межі мінойської цивілізації на різних етапах її історії.

Погодившись на тому, що кожна цивілізація має власний стиль у царині мистецтва, ми тепер повинні дослідити, чи якісна однорідність – суть усякого стилю – може характеризувати тільки мистецтво, чи вона неминуче проявляється в усіх галузях, організамах, інституціях та життєдіяльності кожної окремої цивілізації. Не вдаючись до амбіційно глибоких розвідок у цьому напрямі, ми, проте, маємо всі підстави твердити, що різні цивілізації надають різної ваги певним лініям діяльності. Наприклад, цивілізація еллінська виявляє очевидну тенденцію схилитися до естетичного погляду на життя в цілому, що можна проілюструвати таким промовистим фактом: грецький прикметник *καλός*, вживаний для означення естетично прекрасних предметів, крім того застосовують без якихось додаткових уточнень у всіх випадках, коли йдеться про щось високодостойне з погляду моралі. З другого боку, цивілізація індська, як і дочірня їй індуїстська, виявляють не менш яскраву тенденцію до світогляду, який можна характеризувати як релігійний за своєю суттю.

Повернувшись до нашої західної цивілізації, ми не бачимо труднощів у визначенні нашого власного ухилу. Це, безперечно, надмірне захоплення машинерією; концентрація інтересів, зусиль та хисту на прикладному застосуванні природничих наук, спрямованих на розв'язання суто матеріальних завдань через побудову надзвичайно вигадливих та складних технічних і соціальних механізмів – матеріальних машин, таких, як автомобілі, годинники та бомби, і суспільних двигунів, таких як парламентські державні устрої, системи державного страхування та правила військової мобілізації. І ця наша схильність виникла значно раніше, ніж ми гадаємо. Представники високоінтелектуальної еліти інших цивілізацій дивились на людину західного суспільства як на істоту брудно матеріалістичну задовго до так званої «машинної ери» [...]

Деякі із сучасних західних мислителів, а передусім Шпенглер, довели обговорення характерних ознак, притаманних різним цивілізаціям, до тієї міри, де тверезий аналіз переходить у довільне фантазування. Гадаю, ми сказали вже досить для доведення того факту, що певна диференціація має місце, і ми наразилися б на небезпеку втратити почуття міри, якби знехтували не менш очевидний і більш значущий факт, що розмаїття, представлене в людському житті та в людських інституціях, – це явище поверхневе, яке маскує глибинну єдність, не завдаючи їй шкоди [...]

ВОЛОДИМИР ЛИЧКОВАХ

ЕТОС КУЛЬТУРИ ТА ЇЇ ПОСТМОДЕРНИЙ ГОРИЗОНТ¹

[філософське осмислення культури;
творчість; естетика історії]

«Як все ж таки визначити оте «ціле» людської історії та культури? Як схопити «дух епохи» в духовних горизонтах, в категоріях культурології, які ще досі не визначені в сучасних дослідженнях?

Для цього потрібна своєрідна *метафілософія культури* (так звана «культурософія»), тобто виявлення трансісторичних закономірностей культурного розвитку з позицій універсальних гуманітарних цінностей і категорій. До таких категорій належать світовідношення, цінність, спілкування, діалог, толерантність, відповідальність, творчість, духовність, етос, пафос історії тощо. Культурософія як *некласична філософія історії культури*, що доповнює і розширює класичну культурологію, виявляє глибинні, універсальні виміри культури, її космічні, історичні, духовні детермінації. Зокрема, культурна історія може бути осмисленою і як історія творчості, наприклад, художньої. Адже закони творчості у мистецтві по-своєму репрезентують закони історії в цілому. Відтак *філософія мистецтва* стає своєрідною культурософією, навіть метафілософією (як, згадаймо, у Шеллінга).

Культурософська проблема *взаємозв'язку історичних і творчих закономірностей* є складною й багатогранною у гносеологічному, соціологічному, естетичному аспектах. З точки зору теорії пізнання важливо визначити місце принципу історизму у створенні нових наукових теорій, екстраполювати це знання на розробку програм і моделей соціокультурного розвитку. У світлі сучасної соціології посилюється інтерес до процесів соціальної творчості, особистісного розвитку людського чинника історії. Естетична наука виходить на розуміння творчого, майже художнього характеру природньо-історичного процесу, обґрунтовуючи правомірність так званої «естетики історії» [...].

¹ Цит. за виданням: Личковах В. А. Некласична естетика в культурному просторі ХХ – початку ХХІ століть: монографія. Київ: НАКККиМ, 2011. 224 с.

АНДРІЙ ЦАРЕНОК

«АГОНІЯ ЗВІРА. ДОСВІД ІСТОРІОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ АГРЕСИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ»¹

II

[естетика агресивних політичних режимів]

«Агресивний політичний режим має й власну *естетику* – власне осмислення царини людських емоцій, чуттєвої дійсності та мистецтва. Зрозуміло, що така естетична думка також служитиме ствердженню впливовості владолобців, відіграючи особливу роль у неодноразово згадуваній нами пропагандистській роботі. Введення великої кількості осіб у стан політично упередженої омани-прелесті передбачає активний тиск не лише на розум, але й, зрозуміло, на почуття. Ідеологічну обробку люду неможливо уявити без її яскраво вираженого художньо-естетичного виміру: у хід ідуть численні схвалені титанічною естетикою засоби, починаючи від вражаючої символіки (як-от різносторонні та «різнокаліберні» свастики чи, не виключаємо, своєрідна парасвастика у вигляді літери «Z») і закінчуючи витворами мистецтва комп'ютерної графіки (зокрема, вкрай агресивними відеоіграми), музики, літератури та кіномистецтва.

Загарбницькій ідеології дуже вигідно за допомогою художніх засобів так чи так розвивати в суспільстві звикання до насильства, агресії, силового вирішення питань. Як відомо, видовища, які посилено апелюють до глибинних інстинктів людини, заживають неабиякої популярності, спричинюючи славу та статки їхніх творців. І богословська, і філософська думка вказує на небезпеку, що походить від таких мистецьких звершень. Григорій Богослов наголошує на неприпустимості кривавих, сороміцьких та азартних розваг. Іоанн Златоуст справедливо критикує сучасний йому постантичний театр як «училище розбещення». Український дослідник Віталій Табачковський зазначає, що одна з фізіологічних особливостей людського сприймання «пов'язана з домінуванням у ньому інстинктів самозбереження та збереження роду. Зрозуміло, відтворюючи відповідні сюжети на екрані, автору найлегше завоювати увагу і прихильність глядача. З цим пов'язана

¹ Цит. за виданням: Царенок А. В. Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів. Суми: Університетська книга, 2023. 104 с.

естетизація кривавих та сексуальних видовищ... Однак і до насилля можна звикнути, особливо, якщо воно не спонукає переживати за того, на кого насилля спрямоване, а стає насиллям тотальним і хаотичним» [...] Розвиток у людях цієї жахливої якості значною мірою влаштовує владолюбного Агресора: він усвідомлює, що людськими слабкостями та збоченнями не просто можна, але й потрібно скористатися, коли мова йде про тиск на свій народ або завоювання чи залякування країн-сусідів.

Чудовим союзником амбітних державців виступають характерні мистецькі реалії другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Ведучи мову про них американський політолог Гленн Дарленд Пейдж зазначає, що «свідомість людей ніколи ще за всю свою історію не зазнавала такої «пропагандистської атаки» насилля. Формується уявлення, що вся нація уподібнюється майбутнім командос і найманим убивцям, тренування яких для подолання відрази до вбивства містить перегляд фільмів з жахливими звірствами... Але яким би шкідливим для суспільства не був зміст повідомлення засобів масової інформації, вони конче потрібні державі, котра має потребу в професійних, «патріотично налаштованих» вбивцях» [...] Безперечно, виховати справжнього загарбника можна послуговуючись і гомерівською «Іліадою» (згадаймо Олександра Македонського), але все ж, скажімо, безліч кінострічок сучасності здатні впоратися з цим завданням набагато краще. Вплив на людську свідомість образу Ахіллеса, який доводиться створювати в уяві під час читання, суттєво поступається впливові, що його справляють, наприклад, «вже цілком готові» для зорового та слухового сприйняття образи «шляхетної» «братви» із «Бригади» (режисер О. Сидоров, 2002 рік) чи «Бумера» (режисер П. Буслов, 2003 рік). До речі, навіть якщо політичний режим і не вдається до популяризації подібних фільмів, вони все одно здатні посприяти появі численних осіб, психологічно готових втілювати в життя злочинні плани цього режиму.

Окрім того, задля підготовки своїх відданих і лютих солдат та просто прихильників Агресор використовує й «ідеологічно бездоганні», не просякнуті духом грубого насильства та розпусти художні твори, які пропонують «вірний» погляд на історію та сьогодення, виховують провладні патріотичні почуття тощо. Звір ураховує існування різних преференцій та настроїв у суспільстві: пропаганда має охопити якомога більші маси людей, зокрема, позначаючись і на свідомості доволі доброчесних осіб, які виступають проти аморальних ухилів у мистецтві».

III

[різниця у сприйнятті витворів мистецтва, пояснювана специфікою поглядів на історію]

« [...] амбітність (принаймні, амбітність непомірна й невгамовна) аж надто часто є справжнім ворогом миру та злагоди; вона воліє увійти, ба навіть увірватися до історії, «сколихнути», «збурити» її ціною не тільки свого, але й переважно чужого спокою. Слід людського честолюбства нерідко буває кривавим, однак при цьому кров здебільшого точиться не з ран самого раба пристрасті.

Звісно, такі сліди можуть сприйматися по-різному: майбутні покоління дають несхожі й навіть діаметрально протилежні оцінки звершенням якоїсь титанічної особи. З одного боку, її діяння звеличують та оспівують, а з іншого – засуджують та проклинають. Амбітний лідер усвідомлює, що «всім не догодиш»; він розраховує увійти до історії як «великий» насамперед для «своїх». Та, як би він не намагався, здоровий глузд, чесність та прагнення до справедливості рано чи пізно таки скажуть своє слово, і воно, якщо й не «переважить» собою всю «масу» численних панегіриків та од на честь Титана, то, принаймні, змусить замислитися про його «велич» тих, хто воліє мислити, та хоча б поставити під сумнів цінність усіх його жорстоких чи жорстких звершень.

Мабуть, чудово переконає в цьому прикметна варіативність оцінювання історичних діянь Петра I, з очевидних причин досить часто згадуваного в нашій праці. Різниця в поглядах на вчинки російського імператора чітко простежується, зокрема, у роздумах про всесвітньовідомий пам'ятник, зведений 1782 року на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі з ініціативи іншої монархині – Катерини II; звісно, мається на увазі дійсно грандіозне й виразне творіння французького скульптора Етьєна Моріса Фальконе, знане під назвою «Мідний вершник», що, на думку, принаймні, одного з дослідників, являє собою «класичний приклад піднесеного» в мистецтві [...]

Скульптура насправді вражає: вона «просякнута» «духом сили й величі», а також символізмом, які не залишають байдужими поціновувачів художньої культури, а особливо тих із них, хто «за сумішництвом» є симпатиками Петра I та прихильниками його звершень.

Так, дуже значний інтерес цей витвір новоєвропейського мистецтва викликає в російського мислителя-демократа Олександра

Радищева. У листі до одного зі своїх друзів він наводить доволі розлогий опис «Мідного вершника» та пропонує власну «розшифровку» символічного виміру скульптури: «Статуя представляет мощного всадника, на коне борзом стремящемся на гору крутую коея вершины он уже достиг раздавив змею в пути лежащую и жалом своим быстрое ристание коня и всадника остановитъ покусившуюся. Узда простая, звериная кожа в место седла, подпругою придерживаемая, суть вся конская збруя. Всадник без стремян в полукафтаны, кушаком препоясан, облеченной багряницею, имеющ главу, лаврами венчанную, и десницу простертую. Из сего довольно можешь усмотреть мысли изваятеля. Еслиб ты здесь был любезный друг, если бы ты сам видел сей образ, ты зная и правила искусства, ты упражнялся сам в искусстве сему собратном, ты лучше бы мог судить о нем. Но позволь отгадать мне мысли творца образа Петрова. Крутизна горы, суть препятствия кои *Петр* имел производя в действо свои намерения; змея в пути лежащая, коварство и злоба искавшие кончины его за введение новых нравов; древняя одежда звериная кожа и весь простой убор коня и всадника, суть простые и грубые нравы и непросвещение, кои *Петр* нашел в народе которой он преобразовать вознамерился; глава лаврами венчанная, победитель бо был прежде нежели законодатель; вид мужественной и мощной и крепость преобразователя; простертая рука, покровительствующая, как ее называет Дидеро [идеться про французского інтелектуала Дені Дідро, покровителькою якого була Катерина II – прим. А. Ц.], и взор веселый суть внутреннее уверение, достигшия цели, и рука простертая являет что крепкия муж преодолев все стремлению его противявшися пороки, покров свой дает всем чадам его называющимся. Вот любезный друг слабое изображение того, что взирая на образ *Петров* я чувствую» [...], – пише Олександр Радищев, виявляючи своє захоплення як пам'ятником, так і власне особистістю та діяльністю увічного імператора.

Таке захоплення, вочевидь, є властивим багатьом росіянам і особливо «пітерцям», яким, безперечно, вже давно неможливо уявити своє рідне місто без шедевру французького митця. Наприклад, славнозвісний і водночас, на жаль, дуже сумнозвісний бард сучасності Олександр Розенбаум не приховує своїх великих симпатій щодо монументу, навіть вбачаючи в ньому джерело натхнення:

*Так век благодарить я буду Фальконе:
Он всех нас осенил рукой Петровой...
Мой государь на вздыбленном коне!
Спешу к тебе за музыкой и словом [...]*

А ось інший віртуоз слова Олександр Пушкін у загально-відомій поемі, ведучи мову про власне пам'ятник і взагалі розвиваючи сюжетну лінію свого твору, займає досить специфічну позицію. Його ставлення й до скульптури, й до звершень Петра I подвійне – амбівалентне. Пушкін захоплюється самодержцем та зведеним згідно з його волею містом на Неві («Люблю тебя, Петра творенье...»), однак при цьому в художній спосіб указує на те, скільки шкоди діяння амбітного володаря приносили беззахисній, пересічній – «малій» – людині [...]. Ця ідейна амбівалентність добре відчутна в описі «мідного вершника», що згори «спостерігає» за великою вбивчою повинню, яка сталася у Санкт-Петербурзі 1824 року:

*... В неколебимой вышине,
Над возмущенною Невою
Стоит с простертою рукою
Кумир на бронзовом коне [...]*

*Ужасен он в окрестной мгле!
Какая дума на челе!
Какая сила в нем сокрыта!
А в сем коне какой огонь!
Куда ты скачешь, гордый конь,
И где опустишь ты копыта?
О мощный властелин судьбы!
Не так ли ты над самой бездной
На высоте, уздой железной
Россию поднял на дыбы? [...].*

Невипадково пушкінська поема «Мідний вершник» так і не була опублікована за життя свого автора.

Та, гадаємо, найбільш потужну поетичну критику звершень Петра I, яка супроводжує опис пам'ятника на його честь, ми знаходимо в літературній спадщині молодшого сучасника Олександра Пушкіна – Тараса Шевченка:

... От я повертаюсь –
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті – не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, – от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Первому – вторая
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той **первий**, що розпинав
Нашу Україну.
А **вторая** доканала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю... [...]

Наразі вже не йдеться про якусь специфічну позицію, амбівалентність: виголошений Тарасом Шевченком у художній спосіб історичний вердикт невблаганний та безкомпромісний. Ці рядки, безперечно, слід порівняти з наведеними дещо раніше. Український поет висловлює власне враження від споглядання величного монумента, і воно суттєво відрізняється від вражень Радищева чи Розенбаума. Шевченків опис «мідного вершника» грубуватий, навіть вульгарний; в ньому зустрічаємось із зовсім іншим «прочитанням» створених Фальконе символів. Піднесеність скульптурного шедевру різко контрастує з «селянською» простотою рядків Шевченка, «розбивається» о «скелю» гнівного

висміювання – сарказму – та... історичної правди. Це – викриття злочинів гордовитого імператора і принагідно ще й злочинів його спадкоємниці на російському престолі. Рядки колишнього кріпака, захисника інтересів скривдженого й доволі приниженого народу Тараса Шевченка ніби постають ляпасом, що його завдає дужа, спітніла, вкрита мозолями мужича рука волаючій несправедливості та лютому звірству, які прагнуть сховатися за піднесеними намірами та цілком благовидними ідеями».

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СПЕЦКУРСУ «ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ»¹

Навчальна та довідкова література

1. Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник. Київ: Тов-во «Знання», 2000. 723 с.
2. Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки: навч. посібник: Курс лекцій. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1995. 168 с.
3. Введенський А. О., Дядиченко В. А., Стрельський В. І. Допоміжні історичні дисципліни: навч. посібник. Київ: Рад. школа, 1963. 208 с.
4. Естетика: навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.
5. Естетика: підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.
6. Етика. Естетика: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 429 с.
7. Етика та естетика: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ред. В. Л. Петрушенко. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 304 с.
8. Колесник О. С. Вступ до культурологічної інтерпретології. Курс лекцій: навч.-метод. посібник. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 268 с.
9. Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів: Магнолія – 2006, 2009. 353 с.
10. Спеціальні історичні дисципліни / [автор-укладач Г. М. Маринченко. Миколаїв: МНУ, 2018. 160 с.
11. Эстетика: Словарь / общ. ред. А. А. Беляева и др. Москва: Политиздат, 1989. 447 с.

¹ Розробник програми не завжди поділяє думки, наведені в означених навчальних посібниках, монографіях та статтях.

Основна наукова література

1. Баумгартен А. Г. Эстетика. *История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т.* Москва: Издательство Академии художеств СССР, 1964. Т. 2. 452–465.
2. Бондаревська І. А. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII–XVIII ст.: Монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 308 с.
3. Гулыга А. В. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. 128 с.
4. Личковах В. А. Переживание красоты. Київ: Мистецтво, 1987. 79 с.
5. Лосев А. Ф., Шестаков В. П. История эстетических категорий. Москва: Искусство, 1965. 376 с.
6. Пасічник І. До проблеми естетики Александра Баумгартена. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2010. №4. С. 57–67.
7. Столович Л. Эстетика и история. *Вопросы литературы.* 1975. №4. С. 270–275.
8. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання: Монографія / пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.
9. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
10. Шестаков В. П. Эстетические категории: Опыт систематического и исторического исследования. Москва: Искусство, 1983. 358 с.
11. Dyroff A. *Betrachtungen über Geschichte.* Köln, 1925. 144 s.
12. Munslow A. *The Aesthetics of History.* Routledge, 2022. 204 p.
13. Rüsen J. Rhetoric and Aesthetics of History: Leopold von Ranke. *History and Theory.* 1990. Volume 29. No. 2. S. 190–204.
14. Simashenkov P. Aesthetics of history: the example of Russia. *Modern European Researches.* 2019. № 3. P. 47–55.

Додаткова навчальна та довідкова література

1. Архітектура: Короткий словник-довідник / за заг. ред. А. П. Мардера. Київ: Будівельник, 1995. 335 с.
2. Баранова Н. М. Естетика : навч. посіб. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 423 с.
3. Бартенев И. А., Батажкова В. Н. Очерки истории архитектурных стилей: Уч. пособие. Москва: Изобразит. искусство, 1983. 384 с.

4. Безвершук Ж. О. Історія культури в термінах і назвах : Словник-довідник. Київ: Вища школа, 2003. 399 с.
5. Боров Ю. Б. Эстетика : учебник. Москва: Высшая школа, 2002. 511 с.
6. Бычков В. В. Эстетика: Учеб. для гуманитарных направлений и специальностей... Москва: Гардарики, 2005. 556 с.
7. Горлач М. І. та ін. Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підруч. для вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 1026 с.
8. Гулыга А. В. Что такое эстетика? Кн. для учащихся. Москва: Просвещение, 1987. 172 с.
9. Гуревич П. С. Эстетика : учеб. для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 303 с.
10. Гуревич П. С. Эстетика : учеб. пособие. Москва: КНОРУС, 2011. 454 с.
11. Дубчак Л. М., Прибутько П. С. Естетика : посібник для підготовки до іспитів. Київ: Видавець Паливода А. В., 2007. 121 с.
12. Естетика : навч. посіб. для гуманіт. спец. Київ: Кондор, 2011. 121 с.
13. Левчук Л. Т., Оніщенко О. І. Основи естетики : навч. посіб. для 10-11 класів серед. загальноосвітніх закл. Київ: Вища школа, 2006. 270 с.
14. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
15. Лозовой В. О. Філософія. Логіка. Етика. Естетика : підруч. для вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009. 574 с.
16. Лукьянов Б. Г. В мире эстетики : Кн. для учащихся старших классов. Москва: Просвещение, 1983. 192 с.
17. Мовчан В. С. Естетика : навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 527 с.
18. Найдьонов І. М. Етика-естетика: дидактичний зміст : навч. посіб. Київ: Кондор, 2011. 549 с.
19. Петрів О. В. Історія архітектури: Підручник. Львів: Магнолія – 2006, 2018. 272 с.
20. Смерж Л. О. Естетика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2009. 333 с.
21. Стародубцева Л. В. Архітектура постмодернізму: Історія. Теорія. Практика : посіб. для студентів архіт. спец. вищ. навч. закл. Київ: Спалах, 1998. 208 с.
22. Яковлев Е. Г. Эстетика : учеб. пособие для вузов. Москва: Гардарики, 2002. 463 с.

Наукова, науково-популярна та художня література

1. Абисова М. А., Шоріна Т. Г. Параестетичні трансформації сучасних «арт-практик» (на прикладі спесімен-арта). *Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал*. 2019. Вип. 42. С. 223–226.
2. Августин Аврелій, блаж. *Исповедь* / пер. с лат. М. Е. Сергеевко. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. 400 с.
3. Авер'янова Н. М. Консолідуючий потенціал українського мистецтва: формування духовно-світоглядних засад українства. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 17. С. 3–6.
4. Адруг А. К. Архітектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст.: Монографія. Чернігів: ЦНТЕІ, 2008. 224 с.
5. Адруг А. К. Цивільна архітектура Чернігова другої половини XVII – XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2008. № 2. С. 22 – 26.
6. Адруг А. К. Чернігів бароковий. *Чернігівщина incognita*. Чернігів, 2004. С. 142–148.
7. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упорядники: Михед Т. В., Якубіна Ю. В. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 952 с.
8. Асеев Ю. С. Професія – архітектор. Київ: Будівельник, 1991. 104 с.
9. Бедрань А. А. Эстетика и философия искусства в пост-модернистскую эпоху. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 256–259.
10. Безугла Р. І. Масова та популярна культура: до проблеми співвідношення понять. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 86–91.
11. Бистрякова В. Н., Осадча А. М., Гула Є. П. Вплив дизайнерських розробок та концепцій на сучасний розвиток людства. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1 (16). С. 4–11.
12. Бичков'як О. В. Символ – ключ до культури людства. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 17. С. 7–9.
13. Буало Н. Мистецтво поетичне / Переклад з француз. М. Т. Рильського. Київ: Мистецтво, 1967. 136 с.
14. Бурлака В. Український трансавангард і нова фігуративність – досвід ретроспективних споглядань. *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* Київ: СПД Пугачов О. В. Київ, 2006. Вип. 6–7. С. 59–74.

15. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики: Монография. Киев : Путь к Истине, 1991. 407 с.
16. Вакуленко О. М. Костюм у бальній та сучасній хореографії. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 155–159.
17. Василий Великий, свят. Беседы на Шестоднев. Москва: Отчий дом, 2010. 186 с.
18. Вахрушев В. С. Об истории с эстетической точки зрения. *Российский исторический журнал*. 1990. №1. С. 11–16.
19. Верле А. В. Эстетические ритмы истории: Дис. ... к. филос. н.: 09.00.04 – Эстетика. Санкт-Петербург, 2005. 216 с.
20. Вечерський В. В. Українська дерев'яна архітектура. Київ: Вид-во ТОВ «Балтія-Друк», 2013. 120 с.
21. Волкова Е. В. Зритель и музей (Понимание и объяснение, сопереживание и созерцание). Москва: Знание, 1989. 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика», № 11).
22. Враницька В. В. Співвідношення естетики і мистецтва в добу постмодернізму. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 259–263.
23. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. Нью-Йорк–Київ, 1991. 65 с.
24. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4-х т. Москва: Издательство «Искусство», 1971. Т.3. 624 с.
25. Герасимчук В. А. Роман культури. *Філософська думка*. 2006. №5. С. 38–53.
26. Гоголь Н. В. Выбранные места из переписки с друзьями. Гоголь Н. В. *Собрание сочинений: В 7 т.* Москва: «Художественная литература», 1978. Т. 6. Статьи. С. 184–380.
27. Головіна Н. І. Естетизація соціального як тенденція сучасності. *Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал*. 2016. Вип. 36. С. 111–119.
28. Голубець О. Питання термінології в сучасній мистецькій освіті. *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* Київ: СПД Пугачов О. В. – НК., 2008. Вип. 9. С. 6–18.
29. Гомер. Іліада / Переклад зі старогрецької Б. Тена. Київ: Дніпро, 1978.
30. Гончаренко К. С. Фотографія відразливих візуальних об'єктів як бренд: деформативність пластичної репрезентації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1 (16). С. 36–43.

31. Гончаренко П. В. Вияви масової та елітарної культури в соціальному бутті музики в добу постмодернізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 16. С. 22–25.

32. Гоцалюк А. А. Естетична виразність української графіки у національних мистецьких практиках ХХ століття. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 143 (4). Ч. 2. Філософські науки. С. 34–37.

33. Громцев Р. С. Особливості танцювального мистецтва у світі інформаційних технологій. *Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал*. 2019. Вип. 42. С. 212–215.

34. Гулыга А. В. Принципы эстетики. Москва: Политиздат, 1987. 286 с.

35. Давидич Т. Ф. Стилль как язык архитектуры. Харьков: Издательство Гуманитарный центр, 2010. 336 с.

36. Даренський В. Ю. Конститування етно-національної ідентичності засобами мистецтва (історична видо-жанрова динаміка). *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 66. Серія: філософські науки. Чернігів: ЧДПУ, 2009. С. 86–91.

37. Даренський В. Ю. Мистецтво як засіб діалогізації людського буття. *Дні науки філософського факультету-2007 : Міжнародна наукова конференція (18–19 квітня 2007 р.) : Матеріали доповідей та виступів*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. Ч. II. С. 17–19.

38. Демещенко В. В. Від «музики кольору» до абстрактного кіно. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2010. Вип. XXV. С. 223–231.

39. Демещенко В. В. Піонери радянської музичної комедії. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 159–165.

40. Доній Н. Є. Концепції масової культури в українському філософсько-естетичному дискурсі. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 249–253.

41. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. Москва: Искусство, 1981. 423 с.

42. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли: В 5-ти т. Москва: Издательство Академии художеств СССР, 1962. Т. 1. Античность. Средние века. Возрождение. 684 с.

43. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли: В 5-ти т. Москва: Издательство «Искусство», 1964. Т. 2. Эстетические учения XVII–XVIII веков. 836 с.

44. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли: В 5-ти т. Москва: Издательство «Искусство», 1967. Т. 3. Эстетические учения Западной Европы и США (1789–1871). 1008 с.
45. Исупов К. Г. Русская эстетика истории. Санкт-Петербург: Изд-во Высших гуманитарных курсов, 1992. 155 с.
46. Канарський А. С. Діалектика естетичного процесу (діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання). Київ, 2008. 380 с.
47. Капічіна О. О. Деякі особливості музичної мови та історії розвитку розважальної музики. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2010. Вип. XXV. С. 246–252.
48. Капічіна О. О. Семіозисне мислення як універсальний спосіб розуміння сучасного музичного мистецтва. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 244–249.
49. Козакова В. С. Проблема художественной коммуникации в культурно-эстетической действительности. *V Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації»:* Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 1-2 червня 2007. Київ: Міленіум, 2007. С. 161–164.
50. Колесник О. С. Про міжкультурну сутність трансісторичного, цивілізаційного та трансцивілізаційного романів. *Трансформація освіти і культура: Матеріали Міжнародної науково-творчої конференції, Київ, 2–3 травня 2012*. Київ: НАКККиМ, 2012. С. 221–223.
51. Корчовий П. О. Творча здатність та зміна бачення образу в мистецтві. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 270–273.
52. Криволапов М. О. На захист реалістичного мистецтва. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 169–173.
53. Кривошея Т. О. Актуальні модифікації відчуттів у сучасній естетичній теорії. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 51. Серія: Філософські науки. Чернігів: ЧДПУ, 2007. С. 71–74.
54. Кузнецова Э. В. Исторический и батальный жанр: Беседы о рус. и сов. живописи. Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1982. 192 с.
55. Куліш П. О. Вибрані твори. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1969. 560 с.

56. Кушнер М. Майбутнє архітектури. 100 дивовижних будівель / пер. І. О. Серебрякової. Харків: Віват, 2018. 160 с.

57. Лата Н. А. Філософсько-естетичні проблеми специфіки художнього образу в хореографічному мистецтві. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал*. Київ: Міленіум, 2007. № 1. С. 36–41.

58. Левченко О. Г. Філософсько-антропологічна рефлексія театру. *Філософська думка*. 2008. №5. С. 64–79.

59. Личкова В. А. Некласична естетика в культурному просторі ХХ – початку ХХІ століть: монографія. Київ: НАКККіМ, 2011. 224 с.

60. Лосев А. Ф. От Гомера до Прокла: История античной эстетики в кратком изложении. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2016. 352 с.

61. Лукомський Г. К. З української художньої спадщини. Київ: Українські пропілеї, 2004. 712 с.

62. Лутаєнко В. С. Естетика мислення. Естетичні аспекти наукового і художнього пізнання. Київ: Мистецтво, 1974. 248 с.

63. Ляшев К. К. Проблеми синтезу мистецтв: постмодерністські шукання. *V Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації»*: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 1-2 червня 2007. Київ: Міленіум, 2007. С. 100–103.

64. Макнамара Д. Р. Как читать церкви. Интенсивный курс по христианской архитектуре / [пер. с англ. А. А. Давыдовой, Ю. С. Евтушенкова]. Москва: РИПОЛ классик, 2011. 256 с.

65. Матвієнко О. І. Символ у системі світосприйняття. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 119 (4). С. 218–223.

66. Мащенко С. Т. Апологія Пантелеймона Куліша : Монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 128 с.

67. Мащенко С. Т. Філософські обрії Олександра Довженка: Монографія. Чернігів, 2004. 124 с.

68. Меднікова Г. С. Естетичний аналіз актуального мистецтва як чинник формування неklasичної теорії. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 51. Серія: Філософські науки. Чернігів: ЧДПУ, 2007. С. 75–79.

69. Мисюра Ю. М. Теорія естетичного виховання Ф. Шиллера в контексті ідей формування національної державності. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 95. Серія: Філософські науки. Чернігів: ЧНПУ, 2011. С. 135–137.

70. Новохатько А. В. Продуценти ескапізму в просторі масової культури. *Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал*. 2020. Вип. 44. С. 68–77.

71. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. Москва: Высшая школа, 1984. 336 с.

72. Орлова Т. І. Метаморфози художнього світоосягнення на етапі афтерпостмодернізму: інкарнаційні тенденції та зміни модальності. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2005. Вип. XIV. С. 19–26.

73. Павлова О. Ю. Специфіка «схоплення» естетичного досвіду та проблема його актуалізації в українській казці. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 66. Серія: філософські науки. Чернігів: ЧДПУ, 2009. С. 166–171.

74. Патерик Києво-Печерський / Упорядкування, адаптація українською мовою І. Жиленко. Київ : КМ Academia, 2001. 348 с.

75. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література : підручник для студентів ВНЗ. 2-ге вид. Київ: Либідь, 2004. 720 с.

76. Плахотнюк В. Г. Особливості глобалізації поп-культури України другої половини ХХ століття в контексті національної самоідентичності. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 119 (4). С. 253–255.

77. Повість минулих літ / переказ В. Близнеця. Київ: Вид-во «Україна», 1996. 288 с.

78. Пуліна В. І. Ірраціоналістичні мотиви творчості Пантелеймона Куліша (на прикладі роману «Чорна рада»). *Вісник Чернігівського державного пед. університету імені Т. Г. Шевченка*. Випуск 14. Збірник. Чернігів: ЧДПУ, 2002. № 14. С. 84–86.

79. Пучков А. О. Нарис історії архітектурознавства. Київ: Фенікс, 2013. 196 с.

80. Пушонкова О. А. Перформенс як культурна практика. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11–12 жовтня 2012 р.): Матеріали доповідей та виступів*. Черкаси: Інтролігатор, 2012. С. 232–236.

81. Розанов В. В. Эстетическое понимание истории. *Русский вестник*. 1892. №1. С. 156–188; №2. С. 7–35; №3. С. 281–327.

82. Скальська Д. М. Науково-теоретичні засади новітньої естетики. *Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій: Зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 грудня 2006 р.)*. Київ: ДАКККіМ, 2007. Ч. 1. С. 242–244.

83. Слободян В. Концепція актора в О. П. Довженка. *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* Київ: СПД Пугачов О. В. Київ, 2006. Вип. 6–7. С. 287–291.

84. Словник античної міфології / Уклад. І. Козовик, О. Пономарів. Київ: Наукова думка 1989. 240 с.
85. Смоліна О. О. Культура православного чернецтва: Монографія. Луганськ: Ноулідж, 2014. 218 с.
86. Спічак О. Е. Роль метафори у художньому тексті. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 68–72.
87. Станіславська К. І. Тенденції розвитку художнього графіті у Європі ХХ–ХХІ століття. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 182–190.
88. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии. Москва: Республика, 1994. 464 с.
89. Столяр М. Б. Антитоталітарний дискурс радянського та польського політичного анекдоту 70–80-х рр. ХХ ст. (компаративний аналіз). *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 48 (1). С. 8–17.
90. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 406 с.
91. Флоренский П. А., священник. Храмовое действо как синтез искусств. Флоренский П. А. Христианство и культура. Москва : АСТ, 2001. С. 508–520.
92. Флоренский П. А., священник. Христианство и культура. Москва : АСТ, 2001. 672 с.
93. Фриз П. І. Народне хореографічне мистецтво як складова національної культури. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал*. Київ: Міленіум, 2007. № 1. С. 52–57.
94. Фриз П. Поліфункціональність художньо-естетичного змісту хореографічного образу. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. Мистецькі обрії'2008*. Київ: Музична Україна, 2008. Вип. 1 (10). С. 259–262.
95. Хамар У. Аналіз відношення між категоріями *зміст і форма*. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1 (16). С. 170–176.
96. Царенок А. В. Агонія Звіра. Досвід історіософського осмислення агресивних політичних режимів. Суми: Університетська книга, 2023. 104 с.
97. Царенок А. В. Естетико-аскетичні традиції Візантії в історії християнської культури: Монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 328 с.
98. Царенок А. В. Критика видовишно-розважальної культури в контексті візантійської естетики аскетизму. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 1 (9). С. 78–85.

99. Цебрій І. В. Класичне мистецтво в інформаційному просторі. *Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал*. 2019. Вип. 42. С. 203–208.

100. Чепелик В. В. Бесіди про українську архітектуру. Київ: Фенікс, 2013. 224 с.

101. Чепелик О. Утопія у фокусі сучасного мистецтва та архітектури. *Сучасне мистецтво: Наук. зб. «Акта»*, 2005. Вип. 2. С. 110–122.

102. Чернець В. Г. Проблеми співвідношення філософії та естетики. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2005. Вип. XIV. С. 3–11.

103. Чібалашвілі А. О. Художній синтез в музичному мистецтві ХХ століття. Від взаємодій стилів до взаємодії мистецтв. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2010. Вип. XXV. С. 323–330.

104. Чумаченко О. П. Середньовічні інтерпретації поняття творчості у контексті розвитку ідеологічної доктрини католицизму. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2010. № 2. С. 77–81.

105. Чумаченко О. П. Трактатування поняття творчої діяльності у термінах античності. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2010. Вип. XXV. С. 28–36.

106. Шандренко О. М. Мода як феномен культури ХХ століття. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал*. Київ: Міленіум, 2007. № 1. С. 80–83.

107. Шевченко Т. Г. Автобіографія. Прогулка с удовольствием и не без морали. Харьков, 2013. 384 с.

108. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 960 с.

109. Шевченко Т. Г. Художник. Харьков: «Фолио», 2013. 288 с.

110. Шелото В. М. Взаємодія категорій сакрального і трагічного в античній та християнській естетиці. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2005. Вип. XIV. С. 11–18.

111. Шестаков В. П. Катарсис: от Аристотеля до хард рока. *Вопросы философии*. 2005. № 9. С. 95–106.

112. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики: от Сократа до Гегеля. Москва: Мысль, 1979. 372 с.

113. Шестаков В. П. Эстетические категории: Опыт систематического и исторического исследования. Москва: Искусство, 1983. 358 с.

114. Шуази О. Мировая архитектура: История. Стили. Направления. Москва: Эксмо, 2010. 544 с.

115. Ясиевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. Киев: Будивэльныйк, 1988. 184 с.

116. Dziemidok B. Katharsis jako kategoria estetyczna. *Studia esteticzne*. 1972. Т. VII–IX.

Интернет-ресурсы

1. Аристотель. Поэтика / Пер. Б. Тена. <https://moreknig.org/starinnoe/starinnaya-literatura-prochee/250200-poetika.html>

2. Бондаревська І. А. Естетика. Енциклопедія сучасної України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18028

3. Бродский Б. Жизнь в веках. Занимательное искусствоведение. Москва: Советский художник, 1990. 256 с. https://imwerden.de/pdf/brodsky_boris_zhizn_v_vekakh_1990.pdf

4. Гончаров Г. М., Червона С. П. Етика та Естетика: Навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2021. 184с. URL: <http://repo.khdafk.kh.ua/bitstream/123456789/1345/1/ЕТИКА%20та%20ЕСТЕТИКА%20Навчальний%20Посібник.pdf>

5. Гулыга А. Эстетика истории. Москва: Наука, 1974. https://www.phantastike.com/philosophy/estetika_istorii/djvu/view/

6. Естетика: навчальний посібник для педагогів / за ред. Т. І. Андрущенко. Київ: «МП Леся», 2014. 613 с. URL: <http://www.pnu-etestet.com.ua/wp-content/uploads/Posibnik.pdf>

7. Естетика: Навч. посіб. / ред. В. О. Лозового. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2003. 208 с. URL: <https://studfile.net/preview/5186943/>

8. Естетика: Підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Estetyka.pdf

9. Етика. Естетика : навчальний посібник / за ред. В. І. Панченко. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 432 с. URL: http://diplomvkarmane.org.ua/media/diplom/files/pages/panchenko_v_i_red_etika_estetika.pdf

10. Етика та естетика : навчальний посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. Львів: Видавництво «Новий світ – 2000», 2020. 304 с. URL: <http://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/Etyka-ta-estetika.pdf>

11. Етика та естетика: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за ред. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 204 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/551/1/етика%20та%20естетика%202018.pdf>

12. Исупов К. Эстетика истории. <http://russculture.ru/2020/12/28/estetika-istorii/>
13. Пустовит А. В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. Киев: МАУП, 2006. 680 с. URL: <http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/5512db8b-ad5f-437a-af78-bf372b2be1f4.pdf>
14. Утюж І. Г., Спиця Н. В., Мегрелішвілі М. О. Етика та естетика : навчальний посібник для семінарських занять та самостійної роботи студентів фармацевтичних факультетів. Запоріжжя : ЗДМУ, 2019. 81 с. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/10222/1/Н%20посібник%20ЕЕ%2028.01.2019.pdf>
15. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука та ін. Київ: Абрис, 2002. 750 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychny_i_slovnyk.pdf
16. Arendes, C., Samida S. (2022) Aesthetics and / as Public History: Entanglements. In: Public History Weekly, 10 (2022) 6. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-6/aesthetics-public-history/>
17. Modestino, Kevin M. (2014) «No More Shall Be a Dull Book»: The Aesthetics of History in Antebellum America. <https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/handle/10161/8747>
18. Project Gutenberg's The Principles Of Aesthetics, by Dewitt H. Parker. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/6366>
19. Rüsen, J. (2013) Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft. Köln: Böhlau. <https://ru.scribd.com/document/446387468/Rusen-2013-Historik-Theorie-der-Geschichtswissenschaft-pdf#>
20. Simashenkov, P. (2019) Aesthetics of history: the example of Russia. *Modern European Researches*, № 3, 47–55. https://www.researchgate.net/publication/335569570_Aesthetics_of_History_the_example_of_Russia
21. Thiemeyer, T. (2018) Geschichte im Museum. Theorie – Praxis – Berufsfelder. Tübingen: A. Francke Verlag.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЦАРЕНОК Андрій Вікторович

ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Технічний редактор
Комп'ютерна верстка
та макетування

О. Клімова

О. Клімова

Комп'ютерний набір

А. Царенок

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23743-13583 ПР від 06.02.2019 р.*

Підписано до друку 10.05.2023 р. Формат 60 x 84 1/16.
Ум. друк. арк. 6,05. Обл.-вид. арк. 4,63.
Наклад 50 прим. Зам. № 035.
Редакційно-видавничий відділ НУЧК імені Т. Г. Шевченка,
14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
тел. 941-102.
nuchk.tipograf@gmail.com